

Ünvanlı dövlət sosial yardım:
Mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi
və sosial reabilitasiyaya keçid problemləri

İyun, 2010

Mündəricat

Xülasə	3
Ön söz	4
Yoxsulluq iqtisadi və sosial hadisə kimi	5
Yoxsulluğun ölçülməsində Minimum İstehlak Səbətinin və Yaşayış Minimumu faktorunun rolu	7
İqtisadi artım və sosial müdafiə tədbirləri yoxsulluğun azaldılması vasitəsi kimi	9
Ünvanlı sosial yardım mexanizminin formalaşdırılması istiqlamətində görülən işlər	16
Qanunvericilik bazasının yaradılması və təkmilləşdirilməsi	17
Ünvanlı sosial yardım sahəsində mövcud vəziyyətin təhlili	19
Ünvanlı sosial yardımın səmərəli həyata keçirilməsinə mane olan amillər	27
Ünvanlı sosial yardımdan özünütəminata	29

XÜLASƏ

Sosial müdafiəyə ehtiyacı olan təbəqənin yoxsulluq riskindən qorunması üçün dövlətlər müxtəlif iqtisadi və sosial fəaliyyət növlərindən istifadə edir. Yoxsulluqla səmərəli mübarizə üçün birinci növbədə ölkədə yoxsulluq həddinin müəyyən olunması, buna uyğun olaraq yoxsulluq səviyyəsinin hesablanması vacibdir. Yoxsulluq həddi bütün dünyada istifadə olunan çox vacib sosial-iqtisadi anlayışdır. 2006-cı ilin iyuluna kimi Azərbaycanda müxtəlif növ yardım və müavinətləri özündə birləşdirən sosial müdafiə sistemi fəaliyyət göstərmişdir. Ünvanlı dövlət sosial yardım mexanizminin qurulması üçün isə əvvəlcə 2004-cü ildə «Yaşayış minimumu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilib. Həmin qanuna uyğun olaraq Nazirlər Kabinetinin 23 iyun 2005-ci il, 118 nömrəli qərarı ilə insanın sağlamlığının və həyat fəaliyyətinin minimum səviyyəsi üçün zəruri olan ərzaq, qeyri-ərzaq malları və xidmətlərin elmi normalar əsasında müəyyən edilmiş toplusunu təsdiq edən «Azərbaycan Respublikasında minimum istehlak səbətinin tərkibi» qüvvəyə minib. Minimum istehlak səbəti əmək qabiliyyətli əhali, pensiyaçılar və uşaqlar üçün hesablanır. Ünvanlı sosial yardım (ÜSY) sisteminin hüquqi tənzimlənməsi üçün 21 oktyabr 2005-ci ildə «Ünvanlı dövlət sosial yardım haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilib. Qanun ÜSY-nin göstərilməsinin məqsəd və prinsiplərini, təyin olunmasının hüquqi əsaslarını və bu sahədə yaranan münasibətləri tənzimləyir. Qanunda ÜSY-nin tətbiqi üçün lazım olan əsas anlayışlar, o cümlədən əhalinin əsas sosial demografik qrupları üzrə yaşayış minimumundan asılı olaraq ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin edilməsi məqsədilə dövlət büdcəsi ilə birgə hər il üçün təsdiq edilən həddi - ehtiyac meyarı anlayışı şərh edilib. Qanundan irəli gələn vəzifələrin reallaşdırılması üçün «Sosial yardımın alınması üçün müraciət edilməsi, onun təyin olunması, verilməsi və verilməsindən imtina edilməsi Qaydaları»nın və «Ailənin orta aylıq gəlirinin hesablanması Qaydası»nın təsdiq edilməsi haqqında» Nazirlər Kabinetinin 2 fevral 2006-cı il tarixli 32 №-li qərarı verilib. Yalnız bundan sonra ünvanlılıq, ədalətlik və bərabərlik prinsiplərinə əsaslanan ünvanlı dövlət sosial yardım mexanizmi işə düşüb. Tədqiqatda hər iki sənədə müxtəlif vaxtlarda edilən edilən əlavə və dəyişikliklər nəzərdən keçirilib, ÜSY-nin daha səmərəli fəaliyyəti üçün qanunvericilik bazasının təkmilləşməsi istiqamətində təkliflər səsləndirilib. ÜSY-nin ölkəmizdə həyata keçirildiyi son üç ildə əldə olunan nəticələr, onun əhatə dairəsi, adambaşına düşən orta aylıq ÜSY məbləğinin dinamikası regionlar və illər üzrə təhlil edilib. Yoxsulluğun azaldılması istiqamətində həyata keçirilən iqtisadi və sosial istiqamətli tədbirlər ayrılıqda rəsmi statistik rəqəmlərin köməyi ilə nəzərdən keçirilib, adambaşına düşən gəlir və xərclərin, orta aylıq əmək haqqının artım dinamikasının, gəlirlərin rayon və şəhərlər üzrə kəskin differensiyasının, ölkə iqtisadiyyatının difersifikasiyasının yoxsulluğun paylanmasına və əhatə dairəsinə təsiri araşdırılıb.

ÜSY-dən sosial reabilitasiyaya keçilməsi üçün 2007-ci ildən başlayaraq "Azərbaycan Respublikasında aztəminatlı ailələrin sosial reabilitasiyası üzrə Dövlət Proqramı"nın layihəsinin hazırlanması istiqaməti ilə yanaşı yoxsulluğun azalmasına əhəmiyyətli təsir edəcəyi planlaşdırılan konkret özünütəminat mexanizminin reallaşdırılması təklif olunub.

ÖN SÖZ

«2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında Yoxsulluğun azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət proqramı»nda yoxsulluğun azaldılması üzrə strategiyanın 6 əsas strateji məqsədlərindən biri kimi həssas qrupların daha səmərəli sosial müdafiəsi üçün mühüm islahatın həyata keçirilməsi - ünvanlı sosial yardım sisteminin yaradılması qərara alınmışdı. Sənəddə «Ünvanlı sosial yardım sisteminin yaradılması» başlığı altında sosial yardım siyasətinin səmərəli şəkildə idarə edilməsi və həyata keçirilməsi üçün idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi, büdcənin sosial xərclərinin proqnozlaşdırılması modellərinə və sosial yardım müavinətlərinin təkmilləşdirilmiş siyahısına əsaslanan Sosial Yardım üzrə Strategiya Sənədinin hazırlanması, Sosial yardımın ünvanlılığının artırılması məqsədilə əhalinin yoxsul təbəqəsinin müəyyən edilməsi mexanizminin yaradılması, yoxsul əhali qrupları üçün kommunal xidmətlərə görə dövlət büdcəsi hesabına müvafiq kompensasiya mexanizminin formalaşdırılması, ünvanlı sosial yardım üzrə siyasətin işlənilib həyata keçirilməsi məqsədilə monitorinq və qiymətləndirmə sisteminin qurulması istiqamətlərinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu.

2003-cü ildə başlanan proses 2006-cı ildə yekunlaşdı və həmin ilin iyulunda Azərbaycanda keçmiş SSRİ dövründən qalma çoxsaylı güzəştlər sistemi özündə ədalətliklik (sosial yardım yalnız aztəminatlı ailələrə təyin olunur), bərabərlik (sosial yardım bütün aztəminatlı ailələrə təyin olunur) və ünvanlılıq (sosial yardım ailənin orta aylıq gəliri ilə hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusu arasında fərq məbləğində ödənilir) prinsiplərini əks etdirən Ünvanlı Dövlət Sosial Yardımını (ÜSY) ilə əvəz olundu. ÜSY-nin tətbiqinin vacibliyini iqtisadiyyatın real sektorunda məşğulluğun aşağı səviyyədə olması, aztəminatlı ailələrin yoxsulluq riskinin yüksək olması şərtləndirirdi. Sosial yardımın bu formasından həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan dövlətlər yararlanırlar. İndiki şəraitdə ünvanlı sosial yardım məcmu tələbin təmin edilməsi mənasında böyük iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Sosial yardımla yanaşı aparılan aktiv inteqrasiya siyasəti əhalinin əmək fəaliyyətinə cəlb edilməsində mühüm rol oynaya bilər.

Bu sistem ölkədə həyata keçirilən sosial müdafiə tədbirlərinin tərkib hissəsi kimi əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin yoxsulluqdan müdafiəsinə, onların sosial risklərdən sığortalanmasına xidmət edir. Azərbaycanda tətbiq olunan ÜSY sistemi Polşa təcrübəsindən yararlanmaqla qurulub.

YOXSULLUQ İQTİSADI VƏ SOSIAL HADİSƏ KİMİ

Yoxsulluq milli gəlirin bölgüsü prosesində yaranmış qeyri-bərabərliyin nəticəsi kimi bütün iqtisadi sistemlərdə meydana çıxır. Hər iqtisadi sistemdə yoxsulluğun forma və məhsabından asılı olaraq dövlət tərəfindən nizamlayıcı alətlər işə salınır ki, bu da təbəqələşmənin, bərabərsizliyin qismən yumşaldılmasına xidmət edir.

Yoxsulluq iqtisadi ədəbiyyatda əsasən 2 növə ayrılır: **Mütləq yoxsulluq, nisbi yoxsulluq**. Mütləq yoxsulluq insanın biloloji tələbatının ödənilməsinə təmin edən həyati əhəmiyyətli resurslara olan ehtiyacla bağlıdır. Mütləq yoxsulluğun kəmiyyət kriteriyasını yoxsulluq həddi və yaşayış minimumu ifadə edir. Burada söhbət insanın yeməyə, mənzilə və paltara olan elementar tələbatının ödənilməsindən gedir. Mütləq yoxsulluq anlayışını iqtisadçı alimlər L.A. Belyayeva və L.A. Qordon ailənin gəlirlərinin minimum normativlər əsasında hesablanmış və dövlət səviyyəsində qəbul edilmiş tələbatı ödəyə bilməməsi kimi izah edirlər. *Bu tədqiqatçılar mütləq yoxsulluğun 3 səviyyəsini fərqləndirirlər.*

- Səfillik (Yoxsulluğun daha dərin, ağır forması);
- Ehtiyac yoxsulluğu (Orta yoxsulluq);
- Təminatlılıq (Mötədil yoxsulluq).

Səfillər yoxsulların fizioloji minimumdan aşağı həddə yaşayan hissəsini təşkil edir. Səfillər aclıq keçirməsələr də, daim doyana qədər yeməyə imkanları olmayanlardır. **Ehtiyac yoxsulluğuna** aid edilənlər adi fizioloji tələbatlarını ödəməyə vəsait tapsalar da, ən elementar sosial ehtiyaclarını ödəmək iqtidarında deyillər. **Mötədil yoxsulluğa** isə elementar ehtiyaclarını ödəmək iqtidarında olanlar, lakin nisbətən yüksək tələbatlarını qarşılıya bilməyənlər aid edirlər. Onlar həmişə doyunca yeyə bilsələr də, qəbul etdikləri ərzağı sağlam həyat tərzi üçün yetərli saymaq olmaz. Onlar birtəhər təzə paltar ala, müalicə oluna bilirlər.

Nisbi yoxsulluq mütləq yoxsulluqdan fərqli olaraq cəmiyyətdə «normal» kimi qəbul olunmuş həyat səviyyəsi ilə nisbətdə müəyyən edilir. Nisbi yoxsulluğun əsas əlaməti bir təbəqənin digəri ilə müqayisəsinə bağlıdır. O insanın müəyyən olunmuş həyat standartları ilə müqayisədə yoxsul olduğunu göstərir. Nisbi yoxsulluğun səviyyəsi gəlirləri cəmiyyətin əsas hissəsinin gəlirlərindən aşağı olan təbəqənin fərqləndirilməsi vasitəsilə müəyyən olunur. İnkişaf etmiş ölkələrdə həyat səviyyəsi yüksək olduğundan belə ölkələrdə yoxsul hesab olunanlar inkişaf etməkdə olan ölkələrin parametrləri ilə kifayət qədər təmin olunmuş sayılırlar. Qərbdə belə kateqoriyaya qidalanma sarıdan problemi olmayan, ancaq yüksək mədəni istirahətə, ali təhsilə çıxış imkanları məhdud insanlar aid edirlər.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr, o cümlədən Azərbaycan üçün nisbi yoxsulluq xarakterik deyil.

Bundan başqa yoxsulluğun fərqləndirilməsində **Dayanıqlı (irsi) və Üzən yoxsulluq** kimi terminlərdən istifadə olunur. Dayanıqlı yoxsulluq onunla bağlıdır ki, yoxsulluqdan yoxsulluq törəyir. Maddi təminatın aşağı səviyyəsi sağlamlığın pisləşməsinə, ixtisasın itirilməsinə və nəhayət, deqradasiyaya gətirib çıxarır. Yoxsul valideynin adətən, sağlamlıq, təhsil və ixtisas baxımından aşağı səviyyəli potensial yoxsul uşaqları olur. Üzən yoxsulluğa isə müəyyən səbəblərdən yoxsulluqdan çıxmış (daha gəlirli orta təbəqənin kasıblaşması və ya digər imkanlar hesabına yoxsulların gəlirlərinin artması nəticəsində) təbəqə daxildir.

L.A.Qordon yoxsulluğun sosial və iqtisadi olmaqla 2 tipini də fərqləndirir. **Sosial yoxsulluq** əmək qabiliyyəti aşağı olanları, əmək qabiliyyətsiz əlilləri, xəstələri, fiziki və psixoloji cəhətdən dayanıqsızları, böyük gərginlik altında olan çoxuşaqlı ailə başçıları əhatə edir. **İqtisadi yoxsulluq** isə yüksək gəlir əldə etmək imkanı olan əmək qabiliyyətli sağlam əhalinin özündən asılı olmayan səbəblərdən təminatlılıq durumu ilə üzləşməsi səbəbindən yaranır. Beləliklə, sosial yoxsulluq xronikidir, iqtisadi yoxsulluq üçün isə böhran vəziyyətinə düşmüş əmək qabiliyyətli əhali üçün xarakterikdir. Azərbaycanda sosial və iqtisadi yoxsulluğun qarışıq tipi mövcuddur.

Cədvəl 1. Azərbaycan Respublikası üzrə yoxsulluq səviyyəsi.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Yoxsulluq həddi, manat	24,0	35	35,8	38,8	42,6	58	64	78,6	89,5
Yoxsulluq səviyyəsi, faizlə	49,0	46,7	44,7	40,2	29,3	20,8	15,8	13,2	11

Mənbə: *Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2009-cu ildə fəaliyyəti haqqında hesabat*

Rəsmi statistik məlumatlara görə, Azərbaycanda 2001-ci ildə yoxsulluq həddi 24 manat, yoxsulluq səviyyəsi isə 49% olub (*Cədvəl 1*). Ötən səkkiz ilin bu sahə ilə bağlı statistik göstəricilərinə nəzər saldıqda məlum olur ki, 2009-cu ildə müvafiq olaraq bu rəqəmlər 89,5 manat və 11,0% olub. Yoxsulluq həddi 2001-ci illə müqayisədə 2009-cu ildə 65,5 manat (3,28 dəfə) artıb, yoxsulluq səviyyəsi isə 38% bəndi aşağı düşüb.

Azərbaycanda yoxsulluq səviyyəsi 2010-cu ilin əvvəli üçün 10,9% təşkil edib. Bu, Dövlət Statistika Komitəsinin Bakıda və regionlarda reprezentativ seçmə üsulu ilə 4250 ev təsərrüfatında apardığı tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilib.

YOXSULLUĞUN ÖLÇÜLMƏSİNDƏ MİNİMUM İSTEHLAK SƏBƏTİNİN VƏ YAŞAYIŞ MİNİMUMU FAKTORUNUN ROLU

Yoxsulluğun müəyyən edilməsi üçün dünya təcrübəsində müxtəlif metod və yanaşmalardan istifadə olunur. **Statistik metoda** ciddi formal yanaşma xasdır, bu metodda yoxsulluq həddi əhalinin aşağı gəlirli 10-15%lik hissəsinin gəlirləri səviyyəsində müəyyənləşdirilir. Bundan əlavə təcrübədə **Stratifik, Evristik və İqtisadi metodlardan** istifadə olunur. Qərbdə yoxsulluğun ölçülməsi ilə bağlı digər yanaşmalar da mövcuddur. Məsələn, ötən əsrin 60-cı illərindən yoxsulluğun azaldılmasına böyük vəsait xərcləyən və geniş sosial proqramlar həyata keçirən ABŞ-da gəlirlərinin 1/3-ni ərzağa xərcləyən ailə yoxsul hesab olunur. Başqa bir yanaşmaya görə, ölkə üzrə orta əmək haqqının 60%-dən az gəliri olanlar yoxsul sayılır. Dünya Bankının qiymətləndirmələrinə görə, hazırda 1,4 milyard adam – dünya əhalisinin 20%-i, inkişaf etməkdə olan ölkələrin əhalisinin isə 25%-i beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş yoxsulluq həddində yaşayır. Dünya Bankı Şərqi Avropa və MDB ölkələri üçün yoxsulluq həddini günə 4 dollar, inkişaf etmiş ölkələr üçünə, 14,4 dollar qəbul edib.

Yoxsulluğun ölçülməsinin ən geniş yayılmış forması **normativ metoddur**. Bu metod insanın minimum ehtiyaclarının ödəmək üçün hesablanmış istehlak normalarının minimum həddinə əsaslanır. Normativ metod ərzaq, qeyri-ərzaq və xidmətdən ibarət minimum istehlak səbətinin və yaşayış minimumunun məğləğ ifadəsi əsas götürülməklə hesablanır. Bu yanaşma rəsmi şəkildə təyin olunmuş standartlardan aşağı gəliri olanları yoxsul hesab edir.

Azərbaycanda yoxsulluq həddinin hesablanması forması bu metoda oxşardır. **Ölkəmizdə yoxsulluq həddini xarakterizə edən əsas göstərici əhalinin minimum istehlak tələbatını (fizioloji minimum, maddi təminat üçün minimum büdcə) ödəmək üçün gəlirin məbləği hesab olunur və aşağıdakı göstəricilər nəzərə alınmaqla hesablanır:**

- yaşayış minimumundan aşağı gəlirli əhalinin (ev təsərrüfatı və ailələrin) sayı;
- yoxsulluq əmsalı (kasıb əhalinin (ev təsərrüfatı və ailələri) ümumi müəyinə olunmuş əhaliyə (ev təsərrüfatı və ya ailələrə) nisbəti);
- yoxsulluq həddindən aşağı yaşayan əhalinin (ev təsərrüfatı və ailələrin) adambaşına nominal və real gəlirləri, gəlirin median və orta qiymətinin yarısından aşağı gəliri olan əhali (ev təsərrüfatı və ailə), 10% və 15% ən kasıb əhali (ev təsərrüfatı və ailə);
- Aztəminatlı ailələrdə adambaşına (ev təsərrüfatı və ailələr) nominal və real gəlirlərin zamana görə dəyişmə indeksi;
- adambaşına gəlirlərin mənfi artımı olan ev təsərrüfatı və ya ailələrin sayı və müəyinədə nisbi ölçüsü;
- gəlirlərin və yaşayış minimumunun nisbəti.

Yoxsulluq həddinin və səviyyəsinin müəyyən edilməsinin qanunvericilik bazasının formalaşdırılması məqsədilə 5 oktyabr 2004-cü ildə «Yaşayış minimumu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilib. Qanunda minimum istehlak səbəti (insanın sağlamlığının və həyat fəaliyyətinin minimum səviyyəsi üçün zəruri olan ərzaq, qeyri-ərzaq malları və xidmətlərin elmi normalar əsasında müəyyən edilmiş toplusu) və yaşayış minimumunun (minimum istehlak səbətinin dəyəri və icbari ödənişlərin cəmindən ibarət sosial norma) anlayışların dəqiq izahı verilib. Yaşayış minimumundan aztəminatlı ailələrə ünvanlı dövlət sosial yardımının göstərilməsi sisteminin formalaşdırılmasında və tətbiqində, aztəminatlı ailələrin rifahının yüksəldilməsi konsepsiyasının və dövlət proqramlarının hazırlanmasında, əhalinin həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsində və proqnozlaşdırılmasında, fiziki şəxslərin gəlirlərinin vergiyə və icbari ödənişlərə cəlb edilməyən həddinin əsaslandırılmasında, əhalinin pul gəlirlərinin və əmanətlərinin indeksləşdirilməsi üzrə tədbirlərin işlənilib hazırlanmasında istifadə olunur.

«Yaşayış minimumu haqqında» qanunun tələblərinə uyğun olaraq Nazirlər Kabinetinin 23 iyun 2005-ci il, 118 nömrəli qərarı ilə «Azərbaycan Respublikasında minimum istehlak səbətinin tərkibi» qüvvəyə minib. Həmin qərara isə «Yaşayış minimumu haqqında» qanunda

nəzərdə tutulduğu kimi (*Maddə 3.2. Minimum istehlak səbətinin tərkibi dövlət elmi idarə və müəssisələrinin, qeyri-hökumət təşkilatlarının iştirakı ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən üç ildə bir dəfədən az olmayaraq müəyyənləşdirilir*) 30 aprel 2009-cu ildə dəyişiklik edilib. Uşaqların minimum istehlak səbətinə edilmiş dəyişikliyə görə, 1 yanvar 2010-cu ildən yaşayış minimumunun dəyəri 0-15 yaşlı deyil, 0-14 yaşlı uşaqlar üçün hesablanır. Son dəyişiklikdən sonra həm ərzaq məhsulları, həm qeyri-ərzaq malları, həm də xidmətlər üzrə əmək qabiliyyətli əhali, pensiyaçılar və uşaqlar (0-14 yaş) üçün hesablanmış istehlakın həcmi (orta hesabla adambaşına) dəyişib. Müəyyən bəndlər üzər hər 3 istiqamətdə (əmək qabiliyyətli əhali, pensiyaçılar və uşaqlar) müəyyən azalmalar olsa da, yeni minimum istehlak səbəti daha çox artımlarla (əsasən də ərzaq məhsullarında) yadda qalıb. Ən çox artım uşaqların minimum istehlak səbətində olub: tərəvəz və bostan məhsulları 31,2 kq, süd və süd məhsulları 42,5 kq, yumurta isə 53 ədəd artırılıb. Bundan əlavə ilk dəfə səbətə kanalizasiya və internet xidmətləri də əlavə edilib.

Pensiyaçılar üçün tərtib olunmuş səbətdə də əhəmiyyətli artımlar olub: tərəvəz və bostan məhsulları 15,5 kq, süd və süd məhsulları 93,10 kq, yumurta isə 31 ədəd artırılıb. Mənzil, mənzilin qızdırılması, isti və soyuq su təchizatı, qaz təchizatı üzrə normalarda azalma, kanalizasiya və nəqliyyat xidmətləri üzrə normalarda isə artım baş verib.

İQTİSADI ARTIM VƏ SOSIAL MÜDAFİƏ TƏDBİRLƏRİ YOXSULLUĞUN AZALDILMASI VASİTƏSİ KİMİ

Təcrübədə yoxsulluğun azaldılmasına yönəldilmiş bir-birinə zidd iki dövlət siyasətindən istifadə olunur. **Birinci yanaşma** yoxsulların maddi ehtiyaclarının ödənilməsinə nəzərdə tutulan sosial yardım və müavinət proqramlarının həyata keçirilməsi, sosial sahibkarlıq tədbirlərinin təşkilidir. Təcrübə göstərir ki, yoxsula pul yardımı etmək ən asan yoldur və bu, problemi həll etmir. Müxtəlif ölkələrin təcrübəsində rast gəlinən **digər istiqamət** əhalinin təhsillə əhatə səviyyəsinin yüksəldilməsi, ixtisasartırma, ixtisasdəyişmə proqramlarının həyata keçirilməsi nəticəsində onların məşğulluq problemlərinin həllini nəzərdə tutur. Ancaq bəzən bu istiqamətdə həyata keçirilən uğurlu fəaliyyət də gözlənilən nəticəni vermir. Çünki yeni ixtisaslı işçi iş tapmaya və yaxud yeni işi münasib olmaya bilər. Əgər birinci yanaşma progressiv vergi qoyma və sosial proqramlar vasitəsilə gəlirlərin varlılardan kasıblara istiqamətlənməsi şəklində yenidən bölgüsünü nəzərdə tutursa, ikinci fəaliyyət dövlətin iqtisadiyyata qarışmaması ideyasına əsaslanır. İkinci ideyanın tərəfdarlarının fikrincə, dövlətin fəaliyyəti yoxsulların əhalinin təminatlı təbəqəsinin hesabına tüfeyli kimi yaşamasını deyil, həyatda fəal mövqə tutmasının stimullaşdırılmalıdır. Bundan əlavə, əgər varlılar münbit şəraiti görüb iqtisadiyyata sərmayə qoymağı artırırsalar, iş yerlərinin sayı artacaq ki, bu da yoxsulluğu azaldacaq. Bu metoddan vaxtilə Böyük Britaniyada Marqaret Tetçer hökuməti istifadə edib.

Azərbaycanda hər iki istiqamətdə dövlət səviyyəsində kompleks tədbirlər həyata keçirilib. Bu bölmədə həm iqtisadi, həm də sosial sferada reallaşdırılan tədbirləri statistik göstəricilərin köməyi ilə qiymətləndirməyə çalışacağıq. Müstəqillik əldə etdikdən sonrakı ilk illərdə mövcud iqtisadi sistemin iflic vəziyyətə düşməsi səbəbindən Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında durğunluq, həyat şəraitinin pisləşməsi nəticəsində sosial bərabərsizliyin artması müşahidə olunsada, xüsusilə neft müqavilələrinin işə düşməsindən sonra Azərbaycan tədricən iqtisadi artımı şərtləndirən inkişaf yoluna qədəm qoyub. Bu inkişaf trayektoriyasında neftlə bağlı sektorlar üstünlük təşkil etsə, qeyri-neft sektorunun inkişaf ssenarisi arzuolunan səviyyəyə çatdırılmasa belə, iqtisadiyyatın ümumi artım tempi bütün sektorlara az və ya çox dərəcədə təsir göstərə bilər.

Burda bir şeyi qeyd etmək vacibdir ki, bütün hallarda makroiqtisadi strategiyanın dəyişməsi iqtisadiyyatda 3 əsas sosial-iqtisadi parametərə mühüm təsir göstərir. Bunlar məşğulluq, əhalinin gəlirləri və məcmu tədiyə qabiliyyətli tələbdir.

Azərbaycanda Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) istehsalı 2000-ci ildəki 4.7 mld. manatla müqayisədə 2008-ci ildə 40.1 mld. manata çatıb ki, bu da adambaşına düşən ÜDM istehsalının 593.2 manatdan 4604 manata yüksəlməsinə şərait yaradıb. Qlobal maliyyə böhranının təsiri nəticəsində neftin dünya bazarında satış qiymətinin aşağı düşməsi 2009-cu ildə ÜDM istehsalının 34,6 mld. manata, adambaşına düşən ÜDM məbləğinin isə 3917 manata qədər azaldı. Ümumiyyətlə, 1995-ci ildən Azərbaycanda ÜDM istehsalı (son 2009-cu il istisna olmaqla) artan dinamikaya malikdir.

Cədvəl 2. Ümumi daxili məhsul

İllər	Milyon manatla	Milyon ABŞ dollar	Adambaşına	
			manatla	dollarla
2000	4 718.1	5 272.8	593.2	662.9
2001	5 315.6	5 707.7	661.7	710.5
2002	6 062.5	6 235.9	747.5	768.9
2003	7 146.5	7 276.0	872.7	888.5
2004	8 530.2	8 680.4	1 030.4	1 048.5
2005	12 522.5	13 238.7	1 494.3	1 579.8
2006	18 746.2	20 983.0	2 208.2	2 471.6

2007	28 360.5	33 050.3	3 296.6	3 841.7
2008	40 137.2	48 852.5	4 603.7	5 603.3
2009	34 578.7	43 024.4	3 917.3	4 874.10

Ancaq artım tempinin yüksək olması sahələr üzrə inkişaf səviyyəsinin qeyri-bərabərliyi ilə müşahidə olunub. İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə ÜDM-ə nəzər salsaq görürük ki, faiz nisbətində ÜDM istehsalında sənayenin payı daha yüksəkdir. Sənayenin payı 2000-ci ildəki 36,1%-dən 2009-cu ildə 50,0%-ə yüksəlib. Kənd təsərrüfatının payı isə müvafiq olaraq 15,9%-dən 6,4%-ə enib. Ancaq məşğul əhəlinin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsünə nəzər yetirsək, 2005-2008-ci illər arası kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatının payının əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmədiyinin şahidi olarıq: 39,2%, 39%, 38,8%, 38,3%. Məşğulluqda sənayenin payı isə bu illərdə dəyişməyib: 7%. Bu da ÜDM istehsalında ölkə üzrə diversifikasiyaya əməl olunmamasının, sahələrarası nisbətənin pozulmasının təzahürüdür. Məşğul əhəli daha çox kənd yerlərində məskunlaşmasına baxmayaraq hələ də onun ÜDM istehsalındakı payı aşağı olaraq qalır.

ÜDM-in artımı orta aylıq əmək haqqı məbləğinin də yüksəlməsinə səbəb olub. İqtisadi rayonlar üzrə muzzla işləyənlərin orta aylıq nominal əmək haqları Azərbaycan Respublikası üzrə 2000-ci ildəki 44.3 manatdan 2009-cu ildə 298.0 manata yüksəlib, 9 ildə 6.73 dəfə artıb. Respublikanın ayrı-ayrı regionları üzrə 2009-cu ildə bu göstəricinin ən yüksək həddi Bakıda (424.8 manat), ən aşağı həddi isə Şəki-Zaqatala (175.2 manat) və Yuxarı Qarabağ (184.5 manat) iqtisadi rayonlarında qeydə alınıb. Burada bir məqam diqqəti cəlb edir. Paytaxtda bu rəqəm respublika üzrə orta göstəricidən və regionlardan xeyli yüksək olsa da, iqtisadi rayonlar arasında elə də fərq nəzərə çarpmır. Məsələn, Bakıda orta aylıq nominal əmək haqqı ən aşağı nəticə qeydə alınmış Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonundan 2.43, ən yüksək rəqəmlə ifadə olunan Naxçıvan iqtisadi rayonundan isə (242.0 manat) 1,76 dəfə çoxdur. İqtisadi rayonlarda isə orta aylıq əmək haqqı məbləği bir-birinə çox yaxındır: Kəlbəcər-Laçın – 200.7, Dağlıq Şirvan – 188.1, Yuxarı Qarabağ – 184.5, Aran -192.6, Quba-Xaçmaz 206.7, Lənkəran – 192.8, Gəncə-Qazax 191.0, Abşeron – 210.3.

Digər bir göstəriciyə, şəhər və rayonlar üzrə əhəlinin gəlirlərinə nəzərə yetirsək görürük ki, 2008-ci ildə respublika üzrə əldə edilmiş 20058200.0 min manatlıq gəlirlərin 10829380.4 min manatı (53.99%-i) Bakının payına düşür. Bakıda adambaşına düşən gəlirlər (4927.5 manat) Respublika üzrə orta göstəricidən (2343.2 manat) 2.11 dəfə çox olub. Digər şəhərlərdə isə - Naftalan (1407.2) istisna olmaqla - Mingəçevir (1882.0 manat), Gəncə (1786.6 manat), Şirvan (1665.0), Sumqayıt (1682.7) bu göstərici əhəmiyyətli şəkildə fərqlənir.

Rayonlar üzrə ən yüksək gəlirlər Şəkiddə (1722.5), ən aşağı gəlirlər isə Ağdam (187,4 manat) və Füzuli (196.6) rayonlarında qeydə alınıb. Ən yüksək göstəricinin qeydə alındığı Şəki, Abşeron (1702.4 manat), Quba (1661.8), Hacıqabul (1639,6), Kürdəmir (1632.4), Masallı (1614.0) Göyçay (1605.3) və Ağdaş (1504,5), daha aşağı nəticələrin alındığı Ağdam, Füzuli, Yardımlı (933.9 manat), Qobustan (947.2) və Daşkəsən (962.3 manat) istisna olmaqla rayonlar üzrə də adambaşına düşən gəlirlər demək olar ki, bir-birinə yaxındır. Respublika üzrə ən aşağı göstərici ilə (Ağdam) ən yüksək göstərici (Bakı) arasındakı fərqi dərindənliyi isə böyükdür: 26 dəfə.

Cədvəl 3. İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə orta aylıq nominal əmək haqqı
(manatla)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
İqtisadiyyat üzrə - cəmi	44.3	52.0	63.1	77.4	99.4	123.6	149.0	215.8	274.4
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı	13.8	15.8	18.0	23.1	29.8	41.5	52.5	86.8	114.7
Balıqçılıq, balıqyetişdirmə	10.4	10.7	12.1	14.3	34.0	46.2	52.7	82.8	104.6
Mədənçıxarma sənayesi	162.9	218.1	258.1	289.0	451.3	505.2	633.7	845.5	1011.4
Emal sənayesi	56.9	60.6	69.8	89.1	98.3	115.3	140.5	190.5	251.6
Elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi	53.6	64.7	64.9	73.2	87.7	121.7	146.7	210.0	287.4
Tikinti	83.3	87.4	109.0	154.4	218.2	237.6	298.7	381.4	406.1
Topdan və pərakəndə ticarət; avtomobillərin, məişət məmulatlarının və şəxsi istifadə əşyalarının təmiri	23.9	29.9	92.0	96.9	117.8	119.5	128.7	173.7	211.3
Mehmanxana və restoranlarla xidmətin göstərilməsi	63.0	83.9	96.8	101.7	112.6	157.9	164.6	212.3	265.4
Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə	58.5	66.1	73.7	88.0	113.2	137.7	175.4	250.4	329.4
Maliyyə fəaliyyəti	126.5	144.7	204.0	196.0	217.3	314.1	545.8	709.1	812.6
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, icarə və istehlakçılara xidmət göstərilməsi	66.8	108.0	132.3	171.5	203.1	299.2	383.0	504.7	527.9
Dövlət idarəetməsi və müdafiə, sosial təminatın vəzifələri	38.9	44.7	52.1	63.0	86.8	134.5	158.6	210.8	288.0
Təhsil	31.2	33.0	33.8	42.3	51.3	66.0	87.0	145.4	214.4
Səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	14.7	16.1	18.0	21.9	29.6	45.3	69.4	94.7	130.9
Digər kommunal, sosial və şəxsi xidmətlərin göstərilməsi	22.8	27.4	30.0	35.8	43.3	77.2	78.8	140.0	182.7

2008-ci ildə iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə orta aylıq nominal əmək haqqının sahələr üzrə strukturunda yenə də mədənçıxarma sənayesi böyük fərqlə irəlidedir: 1011.4 manat. Kənd təsərrüfatı isə (114.7 manat) balıqçılıq, balıqyetişdirmədən (104.6 manat) sonra ən aşağı göstəriciyə malikdir. Təhsil, Səhiyyə, kommunal, sosial və şəxsi xidmətlərin göstərilməsi sektorunda da aşağı göstəricilər qeydə alınıb.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi Dünya Bankının metodologiyasına və tövsiyələrinə uyğun olaraq, 2009-cu ildə ölkənin bütün iqtisadi rayonlarını əhatə etməklə reprezentativ seçmə üsulu ilə 4250 ev təsərrüfatında sorğu həyata keçirib və həmin ev təsərrüfatlarında orta hesabla 16434 şəxs sorğuya cəlb olunub. Sorğunun nəticələri əhalinin gəlirlərində 2008-ci illə müqayisədə əhəmiyyətli artımın olmasını göstərir.

Büdcəsi tədqiq edilmiş ailələrin 28.1%-i iri şəhərlərdə, 22.2%-i rayon mərkəzlərində, 49.7%-i isə kənd yaşayış məntəqələrində məskunlaşıb. Tədqiqata cəlb olunan ev təsərrüfatlarından 4%-i Abşeron iqtisadi rayonunu, 11.9%-i Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunu, 7.5%-i Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunu, 7.4%-i Lənkəran iqtisadi rayonunu, 5.3%-i Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunu, 24.3%-i Aran iqtisadi rayonunu, 5.5%-i Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunu, 5.1%-i Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunu, 3.1%-i Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunu, 6.7%-i Naxçıvan iqtisadi rayonunu və 19.2%-i Bakı şəhərini əhatə edib.

Gəlirlərin quruluşuna nəzər saldıqda görürük ki, onun 58%-i məşğulluq və özünüməşğulluqdan, 15.3%-i kənd təsərrüfatı fəaliyyətindən, 15.7%-i pensiya və sosial müavinətlərdən, 1.1%-i əmlak və icarədən, 9.9%-i isə digər gəlirlərdən ibarətdir.

Cədvəl 4. 2009-cu ildə ev təsərrüfatının adambaşına gəlirə görə bölgüsü, faizlə

	Ölkə üzrə cəmi	Şəhər yerləri	Kənd yerləri
65 manata qədər	-	-	-
65-80 manat	6.9	6.3	7.8
80.1-100 manat	21.7	19.1	24.7
100.1-120 manat	19.8	18.3	21.6
120.1-150 manat	24.2	23.8	24.5
150.1-200 manat	17.1	19.6	14.1
200.1-280 manat	7.3	9.0	5.3
280.1 manat və çox	3.0	3.9	2.0

Tədqiqatın nəticəsinə görə, 2009-cu ildə 65 manata qədər pul gəlirinə malik olan əhali qrupu müşahidə edilməyib. Qeyd edək ki, 2008-ci ildə 55 manatdan 100 manata qədər gəlirləri olanların xüsusi çəkisi 48.1% təşkil edirdi. Ötən il 65 manatdan 80 manatadək pul gəliri olan əhalinin xüsusi çəkisi 6,9%, 80 manatdan 100 manatadək pul gəliri olan əhalinin xüsusi çəkisi 21,7%, 100 manatdan 120 manatadək pul gəliri olan əhalinin xüsusi çəkisi 19,8%, 120 manatdan 150 manatadək pul gəliri olan əhalinin xüsusi çəkisi 24,2%, 150 manatdan 200 manatadək pul gəliri olan əhalinin xüsusi çəkisi 17,1%, 200 manatdan 280 manatadək pul gəliri olan əhalinin xüsusi çəkisi 7,3% və 280 manatdan çox pul gəliri olan əhalinin xüsusi çəkisi isə 3,0% olub (*Cədvəl 4*).

Müqayisə üçün deyək ki, 2008-ci ildə isə respublikada ən çox xüsusi çəkiyə adambaşına gəlirləri 90.1-95.0 manat olanlar (746.5 min nəfər) malik idilər: 8.6%. 200 manatdan yuxarı orta aylıq gəlirləri olanların (234.4 min nəfər) xüsusi çəkisi 2.7%, 280 manat və çox gəlirlərə sahib olanların (43.4 min nəfər) payı isə 0.5% təşkil edirdi. Ümumiyyətlə, 150 manatdan yuxarı gəlirləri olanların xüsusi çəkisi 10.2% kimi qeydə alınmışdı (*Cədvəl 5*).

Cədvəl 5. 2008-ci ildə əhalinin adambaşına orta aylıq gəlirlərinin səviyyəsinə görə bölgüsü (nəfərlə və faizlə)

	min nəfər	faizlə
cəmi əhali	8680.1	100
o cümlədən adambaşına gəlirlər, manatla		
55 manata qədər	-	-
55,1 - 60,0	17.4	0.2
60,1 - 65,0	138.9	1.6
65,1 - 70,0	199.6	2.3
70,1 - 75,0	408.0	4.7
75,1 - 80,0	538.2	6.2
80,1 - 85,0	711.8	8.2
85,1 - 90,0	711.7	8.2
90,1 - 95,0	746.5	8.6
95,1 - 100,0	703.1	8.1
100,1 - 105,0	642.3	7.4
105,1 - 110,0	529.5	6.1
110,1 - 115,0	477.4	5.5

115,1 - 120,0	468.7	5.4
120,1 - 130,0	677.0	7.8
130,1 - 140,0	494.8	5.7
140,1 - 150,0	329.8	3.8
150,1 - 160,0	217.0	2.5
160,1 - 200,0	434.0	5.0
200,1 - 240,0	138.9	1.6
240,1 - 280,0	52.1	0.6
280 və çox	43.4	0.5

2009-cu ilin göstəricilərində əhalinin gəlirlərinin şəhər və kənd yerləri üzrə müqayisəsi elə də dərin fərqi olmamasını göstərir. Gəlirlərdən danışarkən bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, sorğu keçirilən zaman pensiya, sosial müavinət və ünvanlı sosial yardımdan əldə olunan vəsaitlər də gəlir kimi qeydə alınıb. Ona görə də Cədvəl 4-dəki adambaşına gəlirlər ilə ÜSY təyin olunan zaman hesablanan gəlirlər arasında fərqi olması qaçılmazdır. Əslində, ÜSY-dən əldə olunan vəsaitin gəlirlərin tərkibinə daxil edilməsi və onun əsasında yoxsulluq həddi və səviyyəsi göstəricisinin müəyyən olunması düzgün yanaşma sayılmamalıdır. Gəlirlərin quruluşuna nəzər yetirsək görürük ki, kənd təsərrüfatı fəaliyyətindən gəlir əldə edənlərin xüsusi çəkisi pensiya və sosial müavinətlərdən gəlir əldə edənlərdən azdır. Bu da kənd yerlərində cəmləmiş əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə mexanizminin olmamasının, aqrar sektorun ölkə iqtisadiyyatının strukturunda layiqli yer tuta bilməsinin, axsamasının nəticəsidir.

Tam mənzərənin yaranması üçün əhalinin məşğulluğu ilə bağlı statistik göstəricilərə də diqqət yetirək. 2010-cu ilin yanvar ayının 1-i vəziyyətinə ölkədə rəsmi olaraq işsiz statusu alan 41 100 nəfərin olduğu bildirilir. İşsiz statusu alanların 30.19%-i (12407 nəfər) Bakının, 27.9%-i isə (11465 nəfər) Aran iqtisadi rayonunun payına düşür. Bakıda rəsmi işsizlərin yalnız 8%-i (999 nəfər), Aranda isə 4.78%-i (547 nəfər) işsizliyə görə müavinət alır. İqtisadi rayonlar üzrə işsizliyə görə ən çox müavinət alanlar Gəncə-Qazax (258 nəfər) iqtisadi rayonunun payına düşür. Rayonlar üzrə rəsmi işsizlər ən çox Bərdədə (3 915 nəfər), Ağdamda (2 560 nəfər), Mingəçevirdə (1 759 nəfər), Kəlbəcərdə (1 318 nəfər) və İsmayıllıda (900 nəfər) qeydə alınıb.

Yeni açılmış iş yerlərinə gəlincə, 2009-cu ildə (yanvar-dekabr) respublika üzrə cəmi 73 613 iş yeri açılıb ki, onun 54515-i daimidir. Ümumi iş yerlərinin 20061-i (27.26%) Bakı şəhərinin payına düşür. Paytaxtda yaradılmış yeni iş yerlərinin hamısı daimi olub. İqtisadi rayonlar üzrə isə bu göstərici aşağıdakı şəkildədir (mötərizədə daimi iş yerlərinin sayı göstərilib): Abşeron – 5382 (4725), Gəncə-Qazax – 9586 (5944), Şəki-Zaqatala – 3988 (3129), Lənkəran – 4479 (2678), Quba-Xaçmaz 5020 (2045), Aran 13446 (9389), Yuxarı Qarabağ – 2045 (1187), Kəlbəcər-Laçın – 473 (446), Dağlıq Şirvan – 2625 (1424), Naxçıvan – 4742 (3458). Nazirlik, komitə, şirkət, səhmdar cəmiyyət və digər mərkəzi təşkilatlar üzrə isə 1766 iş yeri yaradılıb ki, ondan da 479-u daimi olub. Bu göstərici iqtisadi rayonlar və regionlar üzrə göstəricilərə daxil edilməyib.

Bu rəqəmlər işsizliklə bağlı vəziyyəti real əks etdirməsə də, (statistik məlumatlara görə, Naxçıvanda cəmi 55 nəfər rəsmi işsiz var) regionlarda məşğulluğun vəziyyəti ilə bağlı müəyyən fikir yürütməyə imkan verir. Statistik məlumatlar əmək ehtiyatlarına nisbətə məşğulluqla bağlı əsas problemin Aran, Yuxarı Qarabağ və Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonlarında olduğunu təsdiq edir.

Dövlət Statistika Komitəsinin sədri Arif Vəliyev 16.04.2010-cu ildə verdiyi açıqlamada bildirib ki, Beynəlxalq Əmək Təşkilatının metodologiyasına əsasən, 10 il əvvəl Azərbaycanda 560 min işləməyən insan var idi. Hazırda isə 260 min işləməyən insan var.

Yeni iş yerlərinin yaradılmasına, gəlirlərin artmasına, ümumi rifah halının yüksəlməsinə xidmət edən iqtisadi inkişaf tədbirləri ilə yanaşı aztəminatlı ailələrin yoxsulluq riskinin azalması, sosial müdafiəyə ehtiyacı olanların qorunması üçün istiqamətində sosial müdafiə və sosial təminat tədbirləri həyata keçirilir. 2009-cu ilin dövlət büdcəsində sosial müdafiə və sosial

təminat xərclərinə 1.134 milyon manat nəzərdə tutulmuşdu ki, (büdcə xərclərinin 35.81%-i) bunun da 1.117 milyon manatı sosial müdafiə, 17 milyon manatı isə sosial təminat xərclərinin payına düşür. 2010-cu ildə dövlət büdcəsindən sosial müdafiə və sosial təminata 1.2 milyard manat və ya büdcənin cəmi xərclərinin 10.6 faizi qədər vəsait xərclənəcəyi gözlənilir.

Bu il qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsinə dövlət büdcəsindən 182.3 milyon manat vəsait ayrılacaq. Bu vəsaitin 88.8 milyon manatı (48.7%-i) pul şəklində müavinətlərin, 88.8 milyon manatı (48.7%-i) qaçqın və məcburi köçkünlərin güzəştli şərtlərlə işlətdiyi kommunal xidmət (qaz, elektrik enerjisi və s.) haqqının, yerdə qalan 4.7 milyon manat (2.6%) isə inzibati və bank xidmətlərilə bağlı xərclərin ödənilməsinə yönəldiləcək.

Cari ildə əmək pensiyalarının baza hissəsinin artırılmasına dövlət büdcəsindən 533.7 milyon manat xərclənməsi planlaşdırılır ki, bu, ötən ilə nisbətən 38.7 milyon manat və ya 7.8% çoxdur.

2010-cu il 1 yanvar vəziyyətinə ölkədə 293 min 440 nəfərə sosial müavinət, 102 961 nəfərə isə birdəfəlik müavinət təyin olunub. Bir nəfərə düşən orta aylıq sosial müavinət məbləği 34.49 manat, orta aylıq birdəfəlik müavinət məbləği isə 53.16 manat təşkil edib (Cədvəl 6). Sosial müavinətlər əsasən, yaşa görə, əliliyə görə, sağlamlıq imkanları məhdud olan 18 yaşadək uşaqlara, Ailə başçısını itirməyə görə ailə üzvlərinə, dövlət qulluqçularına (ömürlük), kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlərə görə, birdəfəlik müavinətlər isə uşağın doğulmasına görə, dəfnə görə, radiasiya qəzası nəticəsində əlil olmuş şəxslərə müalicə üçün (illik) verilib.

Cədvəl 6. 2010-cu il yanvar ayının 1-i vəziyyətinə ölkədə təyin olunmuş sosial müavinətlər

	Sosial müavinət təyin olunanların sayı, nəfər	Bir nəfərə düşən orta aylıq məbləğ, manat
Sosial müavinətlər - cəmi	293 400	34.49
o cümlədən:		
Yaşa görə	17 781	45.0
Əlilliyə görə	92 701	35.49
Sağlamlıq imkanları məhdud olan 18 yaşadək uşaqlara	58 122	50.0
Ailə başçısını itirməyə görə ailə üzvlərinə	33 057	40.0
Dövlət qulluqçularına (ömürlük)	51	25.68
Kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlərə görə	56 156	24.37
Özəlləşdirilən və idarəetməyə verilən dövlət müəssisələrinin istehsalat qəzası və yaxud peşə xəstəliyi nəticəsində sağlamlığı pozulmuş işçisinə və ya bu səbəbdən həlak olmuş işçisinin ailə üzvlərinə və himayəsində olan digər şəxslərə"	873	49.92
Uşaqılı ailələrə (aylıq)	22 448	6.16
1 yaşınadək uşağı olan ailələrə	11 218	20.0
Yetim və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qəyyumlarına	993	25.0
Birdəfəlik müavinətlər – cəmi	102 961	53.16
o cümlədən:		
Uşağın doğulmasına görə: ailələrə	92 362	x
uşaqlara	95 995	47.07
Radiasiya qəzası nəticəsində əlil olmuş şəxslərə müalicə	5 095	150.0

üçün (illik)		
Dəfn üçün	1 853	100.00
Penitensiar xidmətindən azad olanlara	18	293.33

2009-cu ilin əvvəlinə ölkədə pensiyaçıların sayı 1 275 min nəfər olub. Yaşa görə, əliliyə görə və ailə başçısının itirilməsinə görə pensiya alanların sayı 2007-ci illə müqayisədə 2009-cu ildə artaraq müvafiq olaraq 835844, 301661, 137633 nəfər olub. Pensiyaçıların içərisində yaşa görə pensiya alanlar üstünlük təşkil edir: 65%. Təyin olunmuş pensiyaların orta aylıq məbləği 2007-ci ildəki 41.1 manatdan 133% artaraq 2009-cu ildə 95.8 manata çatdırılıb.

2010-cu ilin əvvəlinə ölkədə pensiyaçıların sayı artaraq 1 308 min nəfər olub və onların ölkə iqtisadiyyatında məşğul olan əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən sayı 319 nəfər təşkil edib. Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği ötən il 100 manatı ötüb və orta əmək haqqının 34%-ini təşkil edib.

Artım bütün növ pensiyaları əhatə etsə də, orta aylıq pensiya yoxsulluq həddindən (89.5 manat) cüzi şəkildə artıqdır. Üstəlik, nəzərə alsaq ki, hərbi qulluqçular və xüsusi rütbəli şəxslərin pensiya məbləği yüksəkdir, o da orta göstəricinin məbləğini bir qədər artırır.

ÜNVANLI SOSIAL YARDIM MEXANİZMİNİN FORMALAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTİNDƏ GÖRÜLƏN İŞLƏR

«2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında Yoxsulluğun azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət proqramı»nda yoxsulluğun azaldılması üzrə strategiyanın 6 əsas strateji məqsədlərindən biri kimi həssas qrupların daha səmərəli sosial müdafiəsi üçün mühüm islahatın həyata keçirilməsi - ünvanlı sosial yardım sisteminin yaradılması qərara alınmışdı. Sənəddə «Ünvanlı sosial yardım sisteminin yaradılması» başlığı altında sosial yardım siyasətinin səmərəli şəkildə idarə edilməsi və həyata keçirilməsi üçün idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi, büdcənin sosial xərclərinin proqnozlaşdırılması modellərinə və sosial yardım müavinətlərinin təkmilləşdirilmiş siyahısına əsaslanan Sosial Yardım üzrə Strategiya Sənədinin hazırlanması, Sosial yardımın ünvanlılığının artırılması məqsədilə əhalinin yoxsul təbəqəsinin müəyyən edilməsi mexanizminin yaradılması, yoxsul əhali qrupları üçün kommunal xidmətlərə görə dövlət büdcəsi hesabına müvafiq kompensasiya mexanizminin formalaşdırılması, ünvanlı sosial yardım üzrə siyasətin işlənilməsi və həyata keçirilməsi məqsədilə monitoring və qiymətləndirmə sisteminin qurulması istiqamətlərinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu.

2003-cü ildə başlanan proses 2006-cı ildə yekunlaşdı və həmin ilin iyulunda Azərbaycanda keçmiş SSRİ dövründən qalma çoxsaylı güzəştlər sistemi özündə ədalətlik, bərabərlik və ünvanlılıq prinsiplərini əks etdirən Ünvanlı Dövlət Sosial Yardım (ÜSY) ilə əvəz olundu. ÜSY-nin tətbiqinin vacibliyini iqtisadiyyatın real sektorunda məşğulluğun aşağı səviyyədə olması, aztəminatlı ailələrin yoxsulluq riskinin yüksək olması şərtləndirirdi. Sosial yardımın bu formasından həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan dövlətlər yararlanırlar. İndiki şəraitdə ünvanlı sosial yardım məcmu tələbin təmin edilməsi mənasında böyük iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Sosial yardımla yanaşı aparılan aktiv inteqrasiya siyasəti əhalinin əmək fəaliyyətinə cəlb edilməsində mühüm rol oynaya bilər.

Bu sistem ölkədə həyata keçirilən sosial müdafiə tədbirlərinin tərkib hissəsi kimi əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin yoxsulluqdan müdafiəsinə, onların sosial risklərdən sığortalanmasına xidmət edir. Azərbaycanda tətbiq olunan ÜSY sistemi Polşa təcrübəsindən yararlanmaqla qurulub.

İlk vaxtlar ÜSY sisteminin səmərəli fəaliyyət göstərən bir mexanizmə çevrilməsi üçün aşağıdakı istiqamətlər üzrə qoyulan problemlərin həll olunması vacib idi:

- *ÜSY-yə həqiqətən ehtiyacı olan aztəminatlı ailələrin dəqiq müəyyən olunması və onların yardım almaq imkanlarının genişləndirilməsi;*
- *Sosial yardım almaq üçün prosedur qaydalarının sadələşdirilməsi;*
- *Sosial yardımın məbləğinin və aztəminatlı ailə üçün əhəmiyyətinin artırılması;*
- *ÜSY-nin verilməsi zamanı mövcud olan qeyri-rəsmi ödənişlərin aradan qaldırılması;*
- *Dövlətin verdiyi müxtəlif növ sosial yardımların unifikasiyası və əlaqələndirilməsi;*
- *Yoxsulluq riskindən passiv müdafiə tədbirlərindən aktiv müdafiə tədbirlərinə keçid, Dövlət Sosial Reabilitasiya Proqramının hazırlanıb həyata keçirilməsi nəticəsində ÜSY-yə ehtiyacı olanların azalması.*

QANUNVERİCİLİK BAZASININ YARADILMASI VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Sadalanan 5 istiqamətin ilk 2-ə nə dərəcədə nail olunması müəyyən mənada ÜSY-nin qanunvericilik bazasının təkmilləşməsi səviyyəsindən asılıdır. İlk dövrlərdə ünvanlı sosial yardım almaq üçün tələb olunan sənədlərin çoxluğu və qəliziyyəti, əhalinin məlumatlılıq səviyyəsinin aşağı olması, yardımın verilməsi müddətinin qısalığı (6 ay), gəlirlərin gizlədilməsi zamanı yardım verilməsindən imtina qaydalarının sərtliyi (2 il), bürokratik əngəllər, müfəttişlərin təcrübəsizliyi, sosial yardımın təyin edilməsi müqabilində rüşvət tələb olunması aztəminatlı əhalinin bu yardımdan bəhrələnməsini çətinləşdirirdi.

ÜSY sisteminin hüquqi tənzimlənməsi üçün **21 oktyabr 2005-ci ildə «Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilib.** Qanun Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 noyabr 2005-ci il tarixli 312 №-li Fərmanı ilə qüvvəyə minib. **«Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında»** qanunda ÜSY-nin göstərilməsinin məqsəd və prinsipləri, təyin olunmasının hüquqi əsasları və bu sahədə yaranan münasibətlərin tənzimlənməsi yolları müəyyənləşdirilib. Sonra isə Nazirlər Kabineti və Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən qanunun tətbiqi mexanizmini nəzərdə tutan aşağıdakı hüquqi sənədlər hazırlanaraq qəbul edilib:

1. «Sosial yardımın alınması üçün müraciət edilməsi, onun təyin olunması, verilməsi və verilməsindən imtina edilməsi Qaydaları»nın və «Ailənin orta aylıq gəlirinin hesablanması Qaydası»nın təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2 fevral 2006-cı il tarixli 32 №-li qərarı.

2. «Sosial yardımın alınması üçün şəxsi yardımçı təsərrüfatdan əldə olunan gəlirlərin hesablanması Qaydası». Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1 may 2006-cı il tarixli 118 №-li qərarı ilə təsdiq olunub.

3. «Ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin edilməsi məqsədi ilə ehtiyac meyarının həddinin təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 14 iyun 2006-cı il tarixli 145 № li qərarı.

4. «Ünvanlı dövlət sosial yardımı təyin edən Komissiya haqqında Əsasnamə». Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (ƏƏSMN) Kollegiyasının 01.06.2006-cı il tarixli 7 №-li qərarı ilə təsdiq olunub.

Həm «Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında» qanuna, həm də «Sosial yardımın alınması üçün müraciət edilməsi, onun təyin olunması, verilməsi və verilməsindən imtina edilməsi Qaydaları» və «Ailənin orta aylıq gəlirinin hesablanması Qaydası»na müxtəlif vaxtlarda zəruri dəyişiklik və əlavələr edilib.

«Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında» qanuna 13 iyun 2008-ci ildə əlavə və dəyişikliklər edilib. Həmin əlavə və dəyişikliklər prezidentin 24 iyun 2008-ci il, 2897 №-li Sərəncamı ilə qüvvəyə minib. Qanuna edilən dəyişiklik və əlavələr əhalinin aztəminatlı hissəsinin sosial müdafiəsinin daha da gücləndirilməsi ilə izah olunur. Qanunun 8.1-ci maddəsinin köhnə redaksiyasında sosial yardımın, onun alınması üçün istənilən ayın 15-dək müraciət edildikdə həmin ayın 1-dən, ayın 15-dən sonra müraciət edildikdə isə növbəti ayın 1-dən 6 ay müddətinə təyin olunduğu nəzərdə tutulurdu. Həmin maddənin yeni redaksiyasında sosial yardımın onu almaq üçün müraciət edilən ayın 1-dən etibarən 1 il müddətinə təyin olunması təsbit olunur. Bu həm müraciət müddətinin, həm də sosial yardım almaq hüququnun sosial yardımı alanların xeyrinə dəyişilməsidir. Eyni zamanda, dəyişiklikdən sonra 6 aydan bir müvafiq sənədlərin təqdim olunması zərurəti də aradan qalxdı.

Bundan əlavə, Qanunun 10.2-ci maddəsinə edilən dəyişiklik nəticəsində sosial yardımın təyin olunmamasına, məbləğinin azaldılmasına və ya verilməsinin dayandırılmasına səbəb ola biləcək hallar barədə məlumat verilmədiyi təqdirdə, həmin ailənin sosial yardım almaq hüququnun itirilmə müddəti 2 ildən 1 ilə endirildi.

Ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin edilməsi üçün əsas normativ hüquqi akt olan **“Sosial yardımın alınması üçün müraciət edilməsi, onun təyin olunması, verilməsi və verilməsindən imtina edilməsi Qaydaları”** və **“Ailənin orta aylıq gəlirinin hesablanması Qaydası”** ən çox dəyişikliyə məruz qalan sənəddir. Çünki bu sənəd sosial yardımın verilməsi zaman istifadə olunan tətbiqi qanunvericilik aktıdır. Bu akta 5 dəfə - NK-nın 20 noyabr 2006-cı il tarixli, 242 nömrəli, 1 mart 2007-ci il tarixli, 45 nömrəli, 23 aprel 2007-ci il tarixli, 70 nömrəli, 22 fevral 2008-ci il tarixli, 50 nömrəli, 15 iyul 2008-ci il tarixli, 158 nömrəli qəraları ilə əlavə və dəyişikliklər edilib.

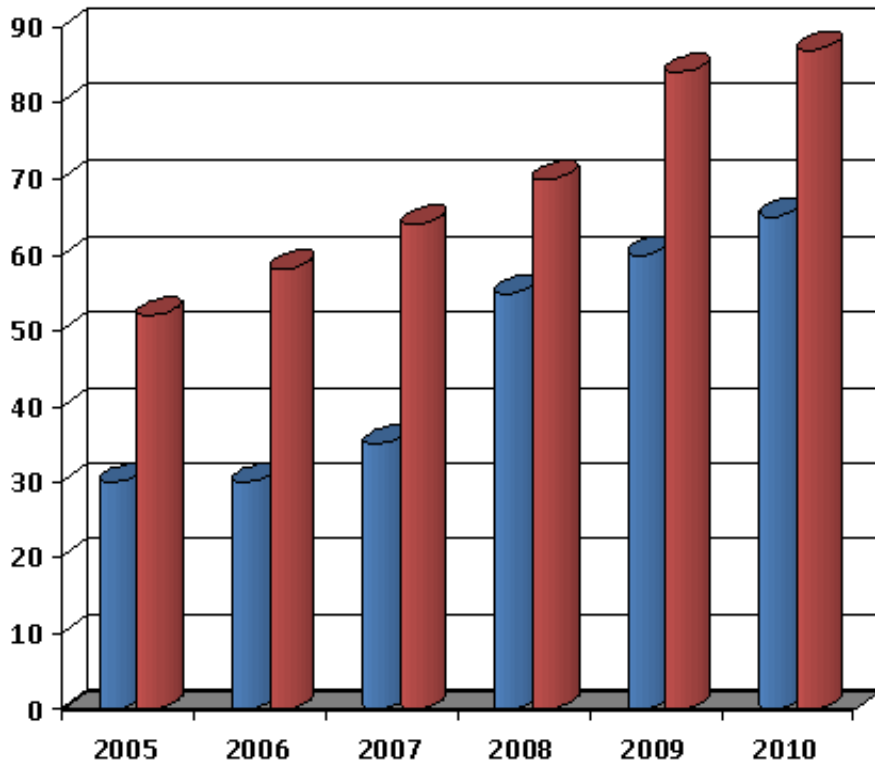
Göründüyü kimi dəyişiklik və əlavələr çoxdur, bu səbəbdən də daha vaciblərinə nəzər yetirək. Qaydaların 3-cü, «Sosial yardımın təyin olunması, verilməsi və verilməsindən imtina edilməsi» maddəsinə edilən dəyişiklik ünvanlı dövlət sosial yardımını təyin edən komissiyanın tərkibi ilə bağlıdır. Belə ki, 3.1-ci bəndin əvvəlki redaksiyasında sosial yardımın təyin edilməsi zamanı şəffaflığı təmin etmək məqsədi ilə, komissiyanın iclasına hüquqi-təşkilati formasından asılı olmayaraq, idarə, müəssisə və təşkilatların nümayəndələri dəvət edilə bilirdilər. Bu o anlama gəlirdi ki, idarə, müəssisə və təşkilatların nümayəndələrinin komissiyanın işində iştirakının təmin olunması komissiyanın istəyindən asılıdır. Son dəyişiklikdən sonra isə hüquqi-təşkilati formasından asılı olmayaraq, idarə, müəssisə və təşkilatların nümayəndələrinin təşəbbüsü yetərlidir ki, onların komissiyanın iclaslarında iştirakı məcburi qaydada təmin edilsin.

Başqa bir əlavəyə də baxaq. Qaydaların 4.3-cü bəndinə sonradan edilən əlavə həmin bəndin tətbiqində əsaslı dəyişikliyə səbəb olub. Əlavəyə görə, ailəni təmsil edən şəxs vəfat etdikdə, uşaq evinə və internata, qocalar, əlillər və ya sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün internat evlərinə, xüsusi təhsil müəssisələrinə keçdikdə, müddətli həqiqi hərbi xidmətə çağırıldıqda, cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkməyə məhkum edildikdə və axtarışda olduqda həmin şəxsin payı ailəyə təyin olunmuş sosial yardım məbləğindən çıxılır. Digər səbəblərdən ailə üzvlərindən birinin ailəni tərk etməsi və ya ailə üzvlərinin sayının artması ilə əlaqədar (yeni uşağın anadan olması istisna olunmaqla) ailəyə təyin edilmiş sosial yardımın məbləğində dəyişiklik aparılmır. Ailənin tərkibində baş vermiş dəyişiklik yalnız ailə sosial yardım üçün təkrar müraciət ediləndə nəzərə alınır. Ailədə yeni uşaq anadan olanda isə ailənin təkrar müraciəti əsasında sosial yardım hüququna yenidən baxılır. Bunlardan başqa, ailənin gəlirində baş vermiş dəyişiklik sosial yardımın dayandırılmasına səbəb olduqda ailəyə sosial yardımın verilməsi dayandırılır. Digər hallarda sosial yardım təyin edilmiş müddətdə ailənin gəlirində baş vermiş dəyişiklik təkrar müraciət əsasında ailənin növbəti dəfə sosial yardım hüququna baxılan zaman ümumi qaydada nəzərə alınır.

ÜNVANLI SOSIAL YARDIM SAHƏSİNDƏ MÖVCUD VƏZİYYƏTİN TƏHLİLİ

Aztəminatlı ailələrə təyin olunan ÜSY-nin heablanması üçün əsas götürülən ehtiyac meyarının (əhalinin əsas sosial-demografik qrupları üzrə yaşayış minimumundan asılı olaraq ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin edilməsi məqsədilə dövlət büdcəsilə birgə hər il üçün təsdiq olunan hədd) «**Ünvanlı dövlət sosial yardımına haqqında**» qanuna müvafiq olaraq mərhələlərlə yaşayış minimumuna çatdırılması, dolayısı ilə sosial yardımın məbləğinin (ailənin orta aylıq gəlir ilə hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusu arasındakı fərq) artırılması məqsəd kimi qarşıya qoyulub. Ancaq maraqlıdır ki, həm qanunda, həm də «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət proqramı»nda ehtiyac meyarı həddinin yaşayış minimumu səviyyəsinə çatdırılması üçün konkret müddət göstərilməyib. *Cədvəl 7-dən və Diaqram 1-dən* göründüyü kimi ehtiyac meyarının həddi artım dinamikasına malikdir. Ancaq ehtiyac meyarının həddi ÜSY-nin verilməyə başladığı 2006-cı ildəki 30 manatdan 2010-cü ildə 65 manata çatdırılsa da, yenə də yaşayış minimumundan 22 manat azdır.

Diaqram 1. Ehtiyac meyarı və Yaşayış minimumunun dinamikası.
(EM göy, YM isə qırmızı rənglə göstərilib).

Ehtiyac meyarı eyni zamanda minimum əmək haqqından və pensiyaların baza hissəsindən də geri qalır. 2009-cu ildə ehtiyac meyarı yaşayış minimumunun 71.4%-ni, minimum əmək haqqının və pensiyaların baza hissəsinin 80%-ini təşkil edib.

Cədvəl 7. Əsas sosial göstəricilər

Göstəricilər	İllər					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ehtiyac meyarı (AZN)	30	30	35	55	60	65
Minimum əmək haqqı (AZN)	30	40	50	75	75	75
Pensiyaların baza hissəsi (AZN)	25	35	40	75	75	75
Yaşayış minimumu (AZN)	52	58	64	70	84	87

Ünvanlı dövlət sosial yardımı alan aztəminatlı ailələrin sayı ildən-ilə artıb (*Cədvəl 8*). Əgər 2007-ci ildə sosial yardımdan 48705 ailə faydalanmışdısa, 2008-ci ildə bu rəqəm 78092-yə, 2009-cu ildə isə 163409-a bərabər olub. Müvafiq olaraq ünvanlı sosial yardımdan bəhrələnən ailə üzvlərinin də sayı artıb: 2007-ci il- 218673, 2008-ci il – 364059, 2009-cu il – 749965 nəfər. Sosial yardım alanlar içərisində uşaqlı ailələrin sayı üstünlük təşkil edir. Bu da çoxuşaqlı ailələrin daha çox yoxsulluq riskinə məruz qalması ilə bağlıdır. İllər üzrə sosial yardımla əhatə olunan uşaqların sayının artım dinamikası passiv sosial müdafiə tədbirlərilə əhatə olunan çoxuşaqlı ailələrin həyat şəraitində nəzərəcarpacaq dəyişikliyin olmaması, onların aktiv sosial müdafiəyə keçidlə bağlı problemlərinin olmasının nəticəsidir. 2007-ci ildə sosial yardım almış ailə üzvlərinin içərisində uşaqların xüsusi çəkisi 42.2% (92291 nəfər), 2008-ci ildə 45.3% (165064 nəfər), 2009-cu ildə isə 47.7% (387609 nəfər) olub. Büdcədən bu məqsədlə ayrılan vəsaitlərin artması, ünvanlı sosial yardım alanların əhatə dairəsinin genişlənməsi 1 nəfərə düşən orta aylıq ünvanlı dövlət sosial yardımı məbləğinin də artmasına səbəb olub. Bu göstərici 2007-ci ildə 8.36 manat, 2008-ci ildə 17.38 manat, 2009-cu ildə isə 22.0 manat olub. Qeyd edək ki, bu rəqəmlər həmin illərin əvvəlinə olan göstəricilərdir.

Cədvəl 8. Aztəminatlı ailələrə verilən ünvanlı dövlət sosial yardımı

(*Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin məlumatlarına əsasən, ilin əvvəlinə*).

	2007	2008	2009
Ünvanlı dövlət sosial yardımı təyin olunmuş ailələrin sayı	48705	78092	163409
Ünvanlı dövlət sosial yardımı alan ailə üzvlərinin sayı, nəfər	218673	364059	749965
Onlardan:			
Qadınlar	83529	168007	387609
Uşaqlar	92291	165064	357620
1 nəfərə düşən orta aylıq ünvanlı dövlət sosial yardımının məbləği, manat	8.36	17.38	22.0

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

İllər üzrə dövlət büdcəsindən ünvanlı sosial yardımların ödənilməsinə yönəldilmiş vəsaitlərin artım dinamikasına nəzər salsaq, görürük ki, əgər 2008-ci ildə büdcədən bu məqsədlə 107 milyon 476 min 407 manat vəsait nəzərdə tutulmuşdusa, 2009-cu ildə bu vəsait 145 milyon 980 manata çatdırılıb (*Cədvəl 9*). 2010-cu ilin büdcə layihəsində də bu rəqəm 180 milyon manat nəzərdə tutulub. Eyni zamanda 2010-cu ilin dövlət büdcəsində «pensiya sisteminin təkmilləşdirilməsi və digər sosial tədbirlərin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı xərclər» adı altında 108.9 milyon manat vəsait təşkilatlar arasında bölüşdürülməmiş saxlanılıb. Rəsmi açıqlamaya görə, əgər büdcənin icrasında problem olmasa, hökumət bu həcmdə vəsaiti müxtəlif sosial müdafiə tədbirlərinə yönəldəcək. Məsələn, il ərzində 30 milyon manat ünvanlı sosial yardımın artırılmasına əlavə vəsait ayrılması mümkündür.

Cədvəl 9. Ünvanlı Dövlət Sosial Yardımı illər üzrə, müqayisəli

	2008-ci il	2009-cu gözlənilən icra	2010-cu il layihə	2010-cu ilin layihəsilə müqayisə			
				2008-ci ilin icrası		2009-cu ilin gözlənilən icrası	
				Fərq	Faiz	Fərq	Faiz
Ünvanlı Dövlət Sosial Yardımı, manatla	107476407	145980000	180000000	72523593	167,5	34020000	123,3

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının 2010-cu il dövlət büdcəsi zərfi

Onsuz da hər il ÜSY-yə proqnoz büdcədə nəzərdə tutulduğundan çox vəsait ayrılır. Ona görə də 2010-cu il dövlət büdcəsi zərfində göstərilmiş məlumatların dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac var. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin “Yoxsulluq problemləri və Ünvanlı Sosial Yardım siyasəti” şöbəsinin müdiri Natiq Qasimovun açıqlamasına görə, dövlət büdcəsindən bu məqsədlə 2006-cı ildə 39 000 000 manat, 2007-ci ildə 78 000 000 manat, 2008-ci ildə 127 500 000 manat, 2009-cu ildə isə 210 000 000 manat ayrılıb (*Cədvəl 10*).

Cədvəl 10. İllər üzrə büdcədən ünvanlı sosial yardımların verilməsinə ayrılmış faktiki vəsait

İllər	2006	2007	2008	2009	2010
Ünvanlı sosial Yardım, manatla	39 mln.	78 mln.	127, 5 mln.	210 mln.	180 mln.

Rəsmi sorğu nəticəsində Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzinə təqdim olunmuş, 2009-cu ildə ünvanlı sosial yardım almış aztəminatlı ailələrlə bağlı göstəricilər ilin sonuna olduğundan daha dəqiqdir. Həmin məlumatlara əsasən, 2009-cu ildə 144 844 ailə sosial yardım alıb (*Cədvəl 11*). Bir ailə üzvünə düşən orta məbləğ ilin əvvəlindəki 22 manatdan ilin sonuna 24,94 manata, bir ailəyə düşən orta aylıq yardım məbləği isə 113,30 manata yüksəlib. Ötən ilin sonuna 653 317 nəfər ailə üzvü sosial yardımla əhatə olunub. Onların təxminən yarısı - 324 865 nəfər (49,4 %) yaşı 18-dək olan uşaqlardır. Ünvanlı sosial yardım alan ailələrin 44,3%-i 3 və daha çox uşağı olanlar, 6,8%-i məcburi köçkünlər, 11,6%-i isə əlili olan (müharibə əlilləri istisna olmaqla) ailələrdir.

14 aprel 2010-cu ildə Prezident İlham Əliyevin sərəliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2010-cu ilin birinci rübünün sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş iclasda əmək və əhalinin sosial müdafiəsi naziri **Füzuli Ələkbərov deyib ki, hazırda 165 min 730 ailə ünvanlı dövlət sosial yardımından bəhrələnilir.** Hər ailəyə ödənilən yardımın orta aylıq məbləği 115 manatdır.

Nazirlikdən təqdim olunmuş cədvəl göstəriciləri əsasında sadə bir riyazi hesablama aparaq: 2009-cu ildə ÜSY təyin olunmuş ailələrin sayını (144 844) Bir ailəyə düşən orta aylıq ÜSY məbləğinə (113.30), onu isə ildəki ayların sayına (12) vuraq: 144 844 X 113.30 X 12 = 196 929 902 manat. Belə çıxır ki, ötən il ÜSY-yə 197 milyon manat xərclənilib.

Cədvəl 11. 2009-cu il üzrə Respublikanın rayon (şəhər) Əhalisinin sosial müdafiəsi mərkəzlərində aztəminatlı ailələrin ünvanlı dövlət sosial yardımını almaları haqqında məlumat

1. ÜSY təyin olunan ailələr – O cümlədən: – Bir ailə üzvünə düşən orta aylıq ÜSY məbləği – – Bir ailəyə düşən orta aylıq ÜSY məbləği –	144 844 (99,7 %) 24,94 manat 113,30 manat
2. Ailə üzvlərinin sayı – O cümlədən: – Yaşı 18-dək olan ailə üzvlərinin sayı – – Sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək ailə üzvlərinin sayı – – 1 yaşadək olan ailə üzvləri –	653 317 nəfər 324 865 (49,4 %) 9 ,88 (1,4 %) 11 398 (1,7 %)
3. ÜSY təyin olunmasından imtina edilən ailələr – O cümlədən: – 1 il müddətinə ÜSY almaqdan məhrum olanlar –	1120 (0,8 %) 318 (28,4 %)
4. ÜSY təyin olunan ailələrdən O cümlədən: – 3 və daha çox uşağı olan ailələr – – Qəyyumluq (himayəçi) təyin edilmiş ailələrin sayı – – Şəhid ailələri – – Müharibə əlili olan ailələr – – Digər səbəbdən əlili olan ailələr – – Məcburi köçkün ailələr –	64 207 (44,3 %) 225 (0,2 %) 30 (0,02 %) 497 (0,3 %) 16 873 (11,6 %) 9 830 (6,8 %)
5. Dövlətdən ilk dəfə yardım alanlar –	117 614 (81,2 %)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi.

Ünvanlı sosial yardımın 2007-2008-2009-cu illərdə iqtisadi rayonlar üzrə paylanmasına nəzər salsaq görərik ki, yardım alan ailə üzvlərinin sayının çoxluğuna görə Bakı və Aran iqtisadi rayonu fərqlənir (*Cədvəl 12*). Bakıda sosial yardım alan ailələrin respublika üzrə ümumi

çəkiddə payı 2007-ci ildə 22,97%, 2008-ci ildə 23,20%, 2009-cu ildə 20,44% olub. Aranda bu göstərici müvafiq olaraq 20,25, 23,44 və 26,44% dir. Üçüncü yerdə Lənkəran iqtisadi rayonu gəlir. Bu iqtisadi rayonun respublika üzrə xüsusi çəkisi 2007-ci ildə 13,44 %, 2008-ci ildə 13,97%, 2009-cu ildə isə 13,01%-dir. Bu hesabla 2009-cu ildə ÜSY alanların 59,89%-i Bakı şəhərinin, Aran və Lənkəran iqtisadi rayonlarının payına düşür. Bir nəfərə düşən orta aylıq ÜSY məbləğində də artım olub. Bakı şəhəri üzrə 2007-ci ildəki 9.12 manat 2009-cu ildə 2,77 dəfə artaraq 25,23 manata çatıb.

Bütün iqtisadi rayonlar üzrə adambaşına düşən ÜSY məbləğində artım olub. 2007-ci ildə ən aşağı məbləğ Naxçıvanda (5,40) manat və Kəlbəcər-Laçında (5,97) manatdır. 2009-cu ildə bu göstərici müvafiq olaraq 20,01 və 20,18 manat olub. 2009-cu ildə adambaşına düşən ÜSY məbləğinin ən aşağı həddi Lənkəran (17,22 manat) və Dağlıq Şirvan (18,59 manat) iqtisadi rayonlarında qeydə alınıb. 2009-cu ildə rayonlar üzrə adambaşına ÜSY-nin ən yuxarı məbləği Yasamal (37,63 manat), Gədəbəy (33,21 manat), Suraxanı (32,22), Hacıqabul (29,40 manat), Ağcabədi (26,46), Əzizbəyov (26,42 manat) və Qax (25,08 manat) rayonlarının payına düşür. Adambaşına düşən orta ÜSY məbləğinin yüksək olması həmin rayonlarda yoxsulluq səviyyəsinin yuxarı olmasına dəlalət edir.

Cədvəl 12. Aztəminatlı ailələrə verilən ünvanlı dövlət sosial yardımı
(*Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin məlumatlarına əsasən, ilin əvvəlinə*)

İqtisadi və inzibati rayonlar	2007		2008		2009	
	Ünvanlı dövlət sosial yardımı almış ailə üzvlərinin sayı, nəfər	1 nəfərə düşən orta aylıq ünvanlı dövlət sosial yardımının məbləği, manat	Ünvanlı dövlət sosial yardımı almış ailə üzvlərinin sayı, nəfər	1 nəfərə düşən orta aylıq ünvanlı dövlət sosial yardımının məbləği, manat	Ünvanlı dövlət sosial yardımı almış ailə üzvlərinin sayı, nəfər	1 nəfərə düşən orta aylıq ünvanlı dövlət sosial yardımının məbləği, manat
Azərbaycan Respublikası	218673	8.36	364059	17.38	749965	22.0
Bakı şəhəri - cəmi	50223	9.12	84463	19.99	153252	25.23
O cümlədən:						
Binəqədi rayonu	3981	10.43	8034	18.71	15034	23.05
Əzizbəyov rayonu	4186	8.24	9186	19.14	15925	26.42
Xətai rayonu	5760	7.90	9314	19.39	21326	20.82
Qaradağ rayonu	3789	9.46	4182	19.85	9656	21.01
Nərimanov rayonu	3722	7.94	5346	17.94	11413	23.13
Nəsimi rayonu	4194	8.95	6249	18.89	9972	29.58
Nizami rayonu	3936	9.22	8412	21.16	16598	20.89
Sabunçu rayonu	5568	6.26	9553	18.86	17001	19.22
Səbail rayonu	1365	10.22	1589	17.45	2397	21.57
Suraxanı rayonu	6552	9.02	10689	20.53	20178	32.22
Yasamal rayonu	7170	12.44	11909	23.47	13752	37.63
Abşeron iqtisadi rayonu - cəmi	11687	7.13	17878	17.49	45174	25.66
O cümlədən:						

Sumqayıt şəhər ə/d ¹⁾	9030	7.23	13744	17.04	30391	27.18
Abşeron rayonu	2558	6.89	3842	19.41	14053	22.57
Xızı rayonu	99	4.11	292	13.28	730	21.9
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu - cəmi	31077	9.08	54320	17.28	105357	20.65
O cümlədən:						
Gəncə şəhər ə/d ¹⁾	8045	8.63	11669	16.02	23899	20.55
Naftalan şəhəri	372	6.49	300	16.29	455	20.25
Ağstafa rayonu	2521	10.01	5103	17.02	9202	17.06
Daşkəsən rayonu	929	6.83	1696	13.48	4085	20.34
Gədəbəy rayonu	3637	13.33	7590	22.42	10391	33.21
Goranboy rayonu	1749	6.32	2327	12.88	6985	18.88
Göygöl rayonu	1990	6.66	2964	17.00	7556	18.66
Qazax rayonu	2433	5.82	5152	17.32	10111	18.25
Samux rayonu	852	6.23	1858	15.43	3077	23.70
Şəmkir rayonu	4334	10.96	7509	17.68	13340	19.66
Tovuz rayonu	4215	9.28	8152	16.65	16256	18.27
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu - cəmi	8567	7.60	20145	18.46	45496	21.97
O cümlədən:						
Balakən rayonu	2344	8.96	6045	18.99	10866	21.44
Qax rayonu	1530	7.96	2587	20.36	4617	25.08
Qəbələ rayonu	633	3.58	2047	19.07	4652	18.10
Oğuz rayonu	635	7.37	1778	19.59	4541	21.0
Şəki rayonu	1815	7.95	4638	16.49	12183	21.61
Zaqatala rayonu	1610	6.57	3050	17.75	8637	24.07
Lənkəran iqtisadi rayonu - cəmi	29379	9.01	50856	13.13	97569	17.22
O cümlədən:						
Astara rayonu	3743	8.41	8059	12.78	11226	18.95
Cəlilabad rayonu	5520	10.46	9073	16.89	21738	18.26
Lerik rayonu	3960	6.32	8491	11.93	12632	15.50
Lənkəran rayonu	8798	11.07	8423	13.66	23016	17.01
Masallı rayonu	5562	7.24	11000	12.24	17643	17.62
Yardımlı rayonu	1796	7.20	5810	10.42	11314	15.25
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu - cəmi	7202	7.48	13908	18.86	32838	20.23
O cümlədən:						
Dəvəçi rayonu	193	8.80	373	17.61	2931	20.40
Xaçmaz rayonu	2513	7.55	4401	17.84	8811	19.24
Quba rayonu	2244	5.00	5376	19.06	13644	19.94
Qusar rayonu	1860	9.91	3268	20.23	6529	22.52
Siyəzən rayonu	392	9.02	490	17.57	923	17.46
Aran iqtisadi rayonu – cəmi	44263	8.82	85331	17.48	198232	22.97
O cümlədən:						
Mingəçevir şəhəri	5071	9.42	4428	16.03	15257	27.82
Şirvan rayonu ¹⁾	3359	7.77	2810	21.77	5592	21.27

Ağcabədi rayonu	3136	11.69	8247	19.06	16853	26.46
Ağdaş rayonu	1742	6.28	4735	19.36	11371	22.68
Beyləqan rayonu	2565	7.52	6142	19.59	12881	17.03
Bərdə rayonu	1316	7.71	7113	22.18	16366	28.41
Biləsuvar rayonu	3414	11.29	8126	16.80	15687	21.39
Göyçay rayonu	1677	6.45	1884	13.41	2690	19.41
Hacıqabul rayonu	2067	7.64	2887	19.81	7904	29.40
İmişli rayonu	1433	6.74	5291	14.22	14264	22.43
Kürdəmir rayonu	2902	7.41	6931	14.41	11335	24.54
Neftçala rayonu	2455	10.36	4255	16.74	7811	19.97
Saatlı rayonu	2234	7.67	3804	14.23	8398	19.24
Sabirabad rayonu	3501	8.51	4406	12.89	12573	20.09
Salyan rayonu	2727	9.66	3246	17.48	11997	20.67
Ucar rayonu	855	12.55	1727	18.28	4970	19.84
Yevlax rayonu	3231	9.48	8434	18.32	20511	22.25
Zərdab rayonu	578	5.12	865	15.32	1772	16.82
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu - cəmi	7233	7.35	12097	15.65	33372	19.79
O cümlədən:						
Xankəndi şəhər ə/d ^{1,2)}	...	...	...	...	...	...
Ağdam rayonu	3107	7.91	4637	17.89	18391	19.96
Cəbrayıl rayonu	412	3.67	511	11.93	840	16.90
Füzuli rayonu	1660	7.25	3177	14.71	7068	18.56
Xocalı rayonu	-	-	4	24.17	4	15.00
Xocavənd rayonu	238	6.52	441	15.55	992	21.23
Şuşa rayonu ²⁾	...	...	...	...	...	...
Tərtər rayonu	1816	7.44	3327	14.00	6077	20.87
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu - cəmi	1525	5.97	2534	13.89	4564	20.18
O cümlədən:						
Kəlbəcər rayonu	159	7.82	649	13.59	610	17.37
Qubadlı rayonu	506	4.52	768	13.85	1462	20.87
Laçın rayonu	260	5.89	629	14.26	1108	19.14
Zəngilan rayonu	600	6.73	488	13.88	1384	21.54
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu - cəmi	7564	7.95	11395	16.26	24300	18.59
O cümlədən:						
Ağsu rayonu	1874	8.75	3619	19.45	6301	17.93
İsmayıllı rayonu	2538	6.10	4058	14.08	10941	18.89
Qobustan rayonu	714	8.08	1303	13.05	1666	15.95
Şamaxı rayonu	2438	9.23	2415	16.86	5392	19.57
Naxçıvan iqtisadi rayonu - cəmi	19953	5.40	11132	16.61	9811	20.01
O cümlədən:						
Naxçıvan şəhəri	3068	4.82	1960	17.11	1734	19.47
Babək rayonu	4544	5.46	2277	17.95	1754	21.45
Culfa rayonu	2216	6.55	1143	15.89	1042	19.75

Kəngərli rayonu	1025	5.41	741	14.38	651	17.70
Ordubad rayonu	2789	5.67	1273	14.80	1039	18.17
Sədərək rayonu	846	3.86	445	16.19	424	20.59
Şahbuz rayonu	382	8.41	498	14.21	542	15.90
Şərur rayonu	5083	5.06	2795	17.35	2625	21.55

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

¹⁾ ə/d - ərazi dairəsi (Sumqayıt ə/d - Sumqayıt şəhəri, Hacı Zeynalabdin Tağıyev və Corat qəsəbələri; Gəncə ə/d - Gəncə şəhəri, Göygöl və Hacıkənd qəsəbələri; Şirvan ə/d - Şirvan şəhəri və Hacıqəhrəmanlı qəsəbəsi; Xankəndi ə/d - Xankəndi şəhəri və Kərkicahan qəsəbəsi daxildir);

²⁾ Ünvanlı dövlət sosial yardımı alan şəxslər müvəqqəti məskunlaşmış rayonların Sosial Müdafiə Mərkəzlərində qeydiyyatda durublar.

ÜNVANLI SOSIAL YARDIMIN SƏMƏRƏLİ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNƏ MANE OLAN AMİLLƏR

Qanunvericilik bazasının təknil olmaması. Ünvanlı sosial yardım mexanizmini tənzimləyən qanunvericilik aktlarına müxtəlif vaxtlarda dəyişiklik və əlavələr edilsə də, bu sahədə problemlər qalmaqdadır. İlk növbədə sosial yardım üçün tələb olunan sənədlərin çoxluğu diqqət çəkir. Bu, bir tərəfdən ünvanlı sosial yardım almaq üçün müraciət edənlərin məmur bürokratiyası ilə üzləşməsinə, digər tərəfdən isə əlavə vaxt itkisinə səbəb olur. **“Sosial yardımın alınması üçün müraciət edilməsi, onun təyin olunması, verilməsi və verilməsindən imtina edilməsi Qaydaları”nın** 3.10.5 bəndində qeyd olunur ki, ailənin əmək qabiliyyətli, işləməyən üzvü Baş Məşğulluq İdarəsinin yerli orqanı tərəfindən təklif olunmuş 2 münasib işdən imtina etdikdə sosial yardımın təyin olunmasından imtina edilir. Bu halda ailənin sosial yardım hüququna onun təkrar müraciəti əsasında 1 aydan sonra baxıla bilər. Bu bənd müəyyən mübahisə doğurur. «Məşğulluq haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununun 5-ci maddəsinə əsasən, işaxtaran üçün onun ixtisası, əvvəlki peşəsi üzrə təcrübəsi, səhhəti, yeni iş yerinə nəqliyyatla gedib-gəlməsi mümkünlüyü nəzərə alınan iş münasib hesab edilir. Münasib iş yerinin işaxtaranın yaşayış yerindən maksimum uzaqlığı həmin ərazidə nəqliyyatın imkanları nəzərə alınmaqla müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilir. Göründüyü kimi «münasib iş» anlayışının konkretləşdirilməsinə ehtiyac var.

Qaydaların 3-cü, «Sosial yardımın təyin olunması, verilməsi və verilməsindən imtina edilməsi» maddəsinə ünvanlı dövlət sosial yardımını təyin edən komissiyanın iclaslarında hüquqi-təşkilati formasından asılı olmayaraq, idarə, müəssisə və təşkilatların nümayəndələrinin təşəbbüsü olarsa, onların komissiyanın iclaslarında iştirakının təmin edilməsi dəyişikliyi edilib. Çox yaxşı olardı ki, komissiyanın tərkibinə vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrinin salınması bir tələb kimi qoyulsun. Bu, prosesin şəffaf şəkildə aparılmasına böyük yardım edərdi.

Ətraflı təhlilə əsaslanan düzgün proqnozlaşdırma olmaması səbəbindən vəsait çatışmazlığının yaranması. Sosial yardımın verilməsindən ötən dörd ildə dövlət sosial yardım tədbirilə əhatə olunanların sayı və büdcədən bu istiqamətdə ayrılmış vəsaitlərin məbləği hər il artırılıb. Ötən ilin oktyabrında isə vəsaitlərin və sosial yardım alanların nisbətinin düzgün müəyyənləşdirilməməsi səbəbindən sosial yardımın verilməsi dayandırılıb, yalnız 2010-cu ilin martında prosesin bərpası mümkün olub. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin rəsmiləri bunu texniki səbəblərlə əlaqələndiriblər. O vaxt nazirliyin Yoxsulluğun azaldılması və ünvanlı sosial yardım şöbəsinin müdiri **Natiq Qasimov** mətubata açıqlamasında ünvanlı sosial yardımların verilməsinin vəsait çatışmazlığı ilə əlaqələndirilməsinin həqiqətə uyğun olmadığını bildirmişdi: **“Ünvanlı sosial yardımın dayandırılması tam texniki məsələ idi və artıq dekabrda o çətinliklər aradan qaldırılıb. Dekabr ayında 40 min ailəyə ünvanlı sosial yardım almaq üçün təyinat aparılıb və ilin yekunlarına görə, 150 minə yaxın adam bu yardımlardan bəhrələnilib. Onlar bu gün də bu yardımları almaqda davam edirlər. Yanvarın sonuna qədər vətəndaşlar öz vəsaitlərini ala biləcəklər».** («525-ci qəzet», 2009-cu il)

Milli Məclisin Sosial siyasət komitəsinin sədri **Hadı Rəcəbli** isə 08.01.2010-ci ildə «Lent.az»-a yardımların dayandırılması ilə bağlı tamamilə fərqli açıqlama verib: **«Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyində 2009-cu ildə ünvanlı sosial yardım üçün nəzərdə tutulan vəsait artıq ötən ilin oktyabr ayında qurtarıb. Qeyd edirəm ki, ayrılan vəsait o zaman proqnozlar hesabına müəyyənləşdirilmişdi. Proqnozlar da belə idi ki, filan qədər ailə ünvanlı sosial yardım ala bilər. Lakin sosial işçilər gedib yerlərdə iş aparanda gördülər ki, nəzərdə tutulandan 30% çox həmin kriteriyalara düşən adamlar var. Belə olan təqdirdə də ünvanlı sosial yardımların verilməsi dayandırıldı. Üç ay ünvanlı sosial yardım üçün ayrılan vəsait olmadı. Düzdür, biz bunu müxtəlif cür yozmağa çalışdıq, ancaq əslində mahiyyət yuxarıda qeyd etdiyim kimi idi”.**

Komitə sədri qeyd edib ki, indi bu il üçün nəzərdə tutulan vəsaitlərdən həmin məqsədlərə yönəldilməsi nəzərdə tutulur: **“Demək, bu il də ünvanlı sosial yardımların verilməsində problemlər yaranması baş verə bilər. Belə hesab edirəm ki, ölkədə ünvanlı sosial yardım alanların miqyasının azalması tendensiyası getməlidir”**.

Qeyri-rəsmi ödənişlər. Bu sahədə olan ən böyük problem şəffaflıqla bağlıdır. Ünvanlı sosial yardımın ayrılması müqabilində tələb olunan qeyri-rəsmi ödənişlər respublikanın müxtəlif regionlarında fərqli həcməldədir. Bu, ehtiyacı olmayanların ünvanlı sosial yardımdan bəhrələnməsinə şərait yaradır, aztəminatlı ailələrin yoxsulluq riskindən qurtulmasına mane olmaqla sistemin səmərəliliyinin kəskin azalmasını şərtləndirir.

ÜNVANLI SOSIAL YARDIMDAN ÖZÜNÜTƏMİNATA

Aztəminatlı əhalinin müəyyən təbəqəsi ünvanlı sosial yardıma daha çox möhtacdır. ÜSY-nin mənfə tərəflərindən biri budur ki, bəzi ailələr yoxsulluq içində yaşamağa alışır, sosial yardımı əlavə və təmin olunmuş gəlir kimi qəbul edirlər. Əslində, ÜSY yoxsul insanın problemlərinin həlli üçün daimi çıxış yolu olmamalı, müvəqqəti xarakter daşmalıdır. Mexanizm uzun müddət fəaliyyət göstərə bilər, ancaq bu o demək deyil ki, eyni sosial qrup bu yardımdan daim bəhrələnməlidir. Bu, insanları yoxsulluq tələsinə sala, ələbaxımlılığa öyrədə bilər. Mexanizmin tətbiq olunduğu qruplar aralıq dövrdə bundan bir vasitə kimi yararlanmalı, sosial yardım alanlar tez-tez dəyişməlidirlər. Yalnız bu yolla ÜSY-nin səmərəliliyinə nail olmaq mümkündür. ÜSY-yə yoxsulluğun azaldılması vasitəsi kimi baxılması yanlış yanaşmadır. Bu tip açıqlamalara mexanizmi həyata keçirənlərin dilindən tez-tez eşitmək olar. Əmək və əhalinin sosial müdafiəsi naziri Füzuli Ələkbərov bildirib ki, bu mexanizm ölkədə yoxsulluq səviyyəsinin azalmasına təsir göstərib. Rəsmi açıqlamalara görə, 2009-cu ildə ÜSY alanların 20%-i 4-cü, 5-ci dəfə yardım alanlardır. Bu da yuxarıda qeyd olunan təhlükənin olmasından xəbər verir. Sosial yardımların verilməsində şəffaflıq prinsiplərinə əməl olunmaması təkrar-təkrar sosial yardım alanların aztəminatlı ailə olduğunu deməyə çətinlik yaradır. Daha doğru nəticələr əldə etmək üçün təkrar yardım alanların bazasının araşdırılması zəruridir. Ancaq hər iki halda ÜSY ilə bağlı problemin olması şəksizdir. Ötən ilin sonunda ÜSY-yə yönələn büdcə vəsaitlərinin çatışmaması səbəbindən ödənişlərin təxminən 4 ay dayandırılması problemi kəskinliyə üzə çıxardı. Milli Məclisin Sosial siyasət komitəsinin sədri Hadı Rəcəbli və ƏƏSM naziri Füzuli Ələkbərov cari ilin sonuna kimi yardım alanların azalacağını deyiblər. H.Rəcəbli ilin sonuna kimi yardım alanların 4-5 dəfə azalacağını, F.Ələkbərov isə 2010-cu ilin sonunda 145 min ailənin yardım alacağını proqnozlaşdırdıqlarını deyib. Bunun hansı yolla həyata keçiriləcəyi isə məlum deyil. Belə görünür ki, ƏƏSMN daha çox inzibati metodlardan bəhrələnmək istəyir. Artıq rayon şöbələrinə ÜSY ilə bağlı müraciətlərin qeydə alınmaması, mümkün qədər azaldılması barədə göstəriş verildiyi bildirilir.

ƏƏSMN-də ünvanlı sosial yardım alanların geniş məlumat bazası yaradılrsa da, ondan yararlanmaq üçün məhdudiyyətin qoyulması, məlumatlardan yalnız xidməti istifadənin mümkünlüyü ÜSY alanların *kateqoriyalar* (işləyənlər, işsizlər, pensiyaçılar, əlillər və sair), *çoxuşaqly ailələr, məcburi köçkünlər və regionlar* (iqtisadi rayonlar və ayrılıqda rayonlar) üzrə əhatəli təhlilini aparmağa mane olur. Yalnız bu tip təhlillər sayəsində sosial yardım alan ailələrin məşğulluğunun təmin olunması, onların reabilitasiya tədbirləri ilə əhatə edilməsi mümkündür.

"2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı"nın həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planına əsasən, ƏƏSMN "Azərbaycan Respublikasında aztəminatlı ailələrin sosial reabilitasiyası üzrə Dövlət Proqramı"nın layihəsini hazırlayır. Dövlət Proqramının ötən ilin sonunda başa çatdırılması və 2010-cu ildən tətbiqinə başlanılması nəzərdə tutulsa da, hələ sənəd üzərində işlər yekunlaşmayıb. Buna qədər ƏƏSMN tərəfindən 4 pilot rayonda – Qubada, Masallıda, İsmayılıda və Bakının Nizami rayonunda ÜSY alan ailələrin bəzilərinə reabilitasiya və sosial xidmətlər göstərilib. Əsasən, sağlamlıq problemləri olan uşaqlar reabilitasiya xidmətləri ilə təmin olunub. Nazirlik adıçəkilən pilot rayonlarda Təhsil Nazirliyi və UNİSEF-lə birlikdə aztəminatlı ailələrin məktəb yaşlı uşaqlarının təhsilə cəlb olunma vəziyyətinin monitorinqini aparmaq üçün 2010-cu ilin iyun ayında sorğu keçirməyi planlaşdırıb.

Aztəminatlı ailələrin yoxsulluqdan çıxarılması üçün ayrıca proqramın olması vacibdir. Proqramda ailələrin yoxsulluqdan çıxarılmasının, davamlı işlə, reabilitasiya tədbirləri ilə əhatə olunmasının ümumi istiqamətləri, qarşıya qoyulan məqsədlər, ona nail olunması yolları ümumi şəkildə əks etdirilə bilər. Ancaq ilk növbədə baza məlumatlarının təhlili əsasında ÜSY alan ailələrə fərdi yanaşma tətbiq olunmalıdır. Fərdi yanaşmanın məqsədi aztəminatlı ailələrə özünütəminat (özünüməşğulluq) imkanlarının yaradılmasıdır. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi

sosial yardımla paralel aparılmalıdır. **Özünü təminat dedikdə, ailənin maddi və natura şəklində daimi gəlir əldə etməsinə imkan verən şəxsi təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi, eyni zamanda xidmət sferasında əmək fəaliyyəti göstərilməsi nəticəsində orta adambaşına düşən gəlirlərin artımı başa düşülür.** Burada həm kəndli-fermer təsərrüfatlarının inkişafı, həm də regionun iqtisadi-dəmoqrafik, xarakterik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla xidmət və istehsal sahəsində (əhaliyə məişət xidməti, toxuculuq və sair.) kiçik müəssisələrin, yeni daimi iş yerlərinin yaradılması nəzərdə tutulur.

Aztəminatlı ailələrin özünü təminata keçməsinə başlıca məqsəd əmək qabiliyyətli əhalinin potensialından istifadə etməklə yoxsulluğun aradan qaldırılmasıdır. Özünü təminata keçid aztəminatlı ailənin rifah halının yaxşılaşdırılması ilə yanaşı uşaqlarda kiçik yaşlardan ələbaxımlılıq psixologiyasının formalaşmasına imkan vermir, valideynlərinin təmsalında əməyə hörmət və alışıqlıq yaradır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin oxşar təcrübələri göstərir ki, özünü təminat nəticəsində yardımçı təsərrüfatların və fərdi əmək fəaliyyətinin tədrici inkişafı həyat şəraitinin yaxşılaşmasına stimül verir.

Özünü təminat prinsipi ilk növbədə 3 və daha çox uşağı olan ailələrə şamil olunmalıdır. Özünü təminat barədə qərarı ailənin başçısı qəbul etməli, hansı sahədə işləməklə uğur qazanmasını özü müəyyən etməlidir. Ona görə də ailə başçısı hansı sahədə fəaliyyət göstərməsi, bunun üçün ona nə qədər vəsait lazım olması, hansı məbləği özü qarşılaya bilməsi barədə fərdi plan tərtib etməlidir. Fərdi planı qohumluq əlaqələri olan bir neçə ailə birlikdə də tərtib edə bilər, bu zaman həm mövcud potensiallar birləşdirilə, həm də daha çox ailə üzvü özünü məşğulluğa çıxış imkanını qazana bilər. *Fərdi plan təqdim etmiş hər ailəyə birdəfəlik, əvəzsiz 2000 manatın verilməsi məqsəduyğundur. Əgər nəzər alsaq ki, ən son məlumatlara görə, ÜSY-yə çıxışı olan bir ailə orta hesabla ayda 115 manat alır, bu ildə təxminən 1380 manat edir.* Həmin məbləğ aztəminatlı ailəni yoxsulluqdan çıxarmır, sadəcə, onu bu riskdən passiv müdafiə edir, ailənin fizioloji tələbatını ödəyir. Bu halda ildə bir ailəyə 2000 manatın verilməsi məşğulluq imkanları yaratdığından həm vəsaitin səmərəliliyi artır, həm də vəsait yoxsulluqdan aktiv müdafiə tədbirinə xidmət etdiyindən konkret nəticə əldə olunur.

Özünü təminat üçün seçilmiş ailələrin **ehtiyac dərəcəsi** (yetkinlik yaşına çatmamış uşaqlar, rəsmi gəlirlərin həcmi, əmlak vəziyyəti), **əmək qabiliyyətliliyi** (ailədə əmək qabiliyyətli üzvlərin sayı, əmək fəaliyyətinin planlaşdırılması sahəsində bacarıq və vərdişlərinin, material ehtiyatlarının olması) və onlara **inam** (yardım alan ailənin reputasiyasının müsbət olması, bir ərəzidə uzunmüddət yaşaması, ödənilməmiş kreditinin olmaması və sair) mütləq nəzərə alınmalıdır.

Özünü təminat mexanizminin həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə rayonlarda əmək və əhalinin sosial müdafiəsi nazirliyinin rayon şöbələrinin, məşğulluq idarələrinin, bələdiyyələrin, təhsil və səhiyyə təşkilatlarının nümayəndələrindən ibarət komissiya yaradılmalıdır.

Özünü təminat proqramı aşağıdakı mərhələlər üzrə həyata keçirilməlidir:

I mərhələ

Özünü təminat prosesinə qoşulmaq üçün aztəminatlı ailə tərəfindən yaşadığı ərəzi üzrə əmək və əhalinin sosial müdafiəsi nazirliyinin rayon şöbəsinə müraciət olunmalıdır. Müraciət edən şəxs (ailənin və ya ailələrin nümayəndəsi) rayon şöbəsinin mütəxəssisləri tərəfindən proqramın şərtləri barədə məlumatlandırılmalı, onlara özünü təminatla bağlı fərdi planın hazırlanması ilə bağlı məsləhət verilməlidir. Bu zaman ailədə uşaqların məktəbəqədər və orta təhsillə əhatə olunması, sağlamlığı barədə məlumat toplanmalıdır.

II mərhələ

Təqdim olunmuş fərdi planlar ayda bir dəfə toplanan komissiyada müzakirə olunmalı, ona müvafiq məbləğin ödənilməsi və yaxud ödənilməsi barədə qərar qəbul edilməlidir. Qərar

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Yoxsulluq problemləri və Ünvanlı Sosial Yardım siyasəti şöbəsinə göndərməlidir. Fərdi plana uşaqların durumu ilə bağlı məlumatlar əlavə olunmalıdır. Əgər ailə məktəbəqədər və ya orta təhsildən kənar qalmış uşaqlar, sağlamlıq problemləri olan ailə üzvləri varsa, bu məsələlər komissiyanın səhiyyə və təhsili təmsil edən üzvlərinin sayəsində yerində həll olunmalıdır.

III mərhələ

Nazirlikdə qərar qəbul edildikdən sonra rayon şöbələrinə bu barədə məlumat verilməlidir. Rayon şöbəsində isə özünütəminatla çıxış əldə edən ailənin təmsilçisi ilə ödənişin məbləğini və təyinatını əks etdirən müqavilə bağlanmalıdır.

IV mərhələ

Müqavilə əsasında ayrılmış vəsait şəffaflıq prinsiplərinin qorunması üçün iştirakçının kartına köçürülməlidir.

IV mərhələ

Müqavilə bağlandıqdan altı ay sonra sonra proqramın iştirakçısı əmək və əhalinin sosial müdafiəsi nazirliyinin rayon şöbələrinə görülmüş işlər barədə hesabat verməlidir. Əgər vəsait təyinatı üzrə xərclənmişsə, işlər qaydasındadırsa, ailəyə təsərrüfatını, biznesini və ya xidmət müəssisəsini inkişaf etdirmək üçün əlavə güzəştli şərtlərlə kredit verilməsi təşkil olunmalı, əksinə olarsa, vəsaitin geri qaytarılması barədə tədbirlər görülməli, ailənin ünvanlı sosial yardıma çıxışı kəsilməlidir.